

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Студије и чланци: *Mr Виктор Д. Савић, Код Срба редак рукопис Сџарога завета – Крушедолска Библија* 467 / *Др Миодраг Лома, Књижевнокритички постојак Драгана Сџојановића и Гејшеов Фауст* 497 / *Др Радмила Настић, Семјуел Бекеј, Харолд Пинџер и џоеџика онџолошке несиђурности* 515 / *Др Тиодор Росић, „Како је џосџало царсџво срџско и московско” Јоксима Новића Оџочанина* 527 / *Др Вукосава Живковић, Срџски џривџјални роман крајем XIX и џочейком XX века – на међи џрадиционалних и савремених изучавања* 537 / *Марио Лигуори, Наџуљ у „Хиџерборејџима” Милосџа Црњанскоџ* 547 / *Mr Емилија Цамбарски, Поеџичка начела у „Дневнику 1942–2001” Александра Тишме* 559 / *Моња Јовић, Улицом несијалих кесџенова: јеврејска џема код Данила Киџа* 579 / *Драгана Ратковић, Речи са инџерфиксом –ø– (нулџим инџерфиксом) у срџском језику* 611

Истраживања: *Др Драган Хамовић, Трађом џоеџичкоџ развоја Сџевана Раичковића* 621

Оцене и прикази: *Др Тихомир Брајовић, Евроџско лице срџске књижевности* 633 / *Mr Данијела Петковић, Сџудије о јунацима усменоџ жанра* 638 / *Др Славко Петаковић, Мера за леџо* 642 / *Др Оливера Радуловић, Илуминаџије Дучићевоџ џесниџџива* 646 / *Недељка Перишић, Дневник о „Дневнику”* 650 / *Др Јелена Новаковић, Поеџика Сџевана Раичковића* 655 / *Др Горан Максимовић, Зборник радова о Миодрађу Павловићу* 659 / *Др Јелена Новаковић, Комџарайџисџички џрисиџуџ сџваралаџџиву Миодрађа Павловића* 662 / *Mr Марија Летић, Чежња за айсолуџном комуникаџијом* 666 / *Др Миливоје Млађеновић, Функција усмених форми у драми* 669 / *Др Светлана Томин, Срџске сџисаџељџице* 675 / *Снежана Божић, Поуздан водич кроз џределе срџске књижевности* 679 / *Др Жарко Бошњаковић и Иван Књижар, Глосар џримерене линџвистџике* 683 / *Радмила Обрадовић, Лексичка џрађа Горње Груже* 687 / *Ређисџар* 691 / *Уџуџсџиво за џриџрему рукописа за сџџамџу* 715

САДРЖАЈ

Студије и чланци

Мр Виктор Д. Савић, <i>Код Срба редак рукопис Стараго завета – Крушедолска Библија</i>	467
Др Миодраг Лома, <i>Књижевнокритички посматрач Драгана Стојановића и Гетеов Фауст</i>	497
Др Радмила Настић, <i>Семјуел Бекеј, Харолд Пинтер и поетика онтолошке несигурности</i>	515
Др Тиодор Росић, <i>„Како је постојало царство српско и московско” Јоксима Новића Ошочанина</i>	527
Др Вукосава Живковић, <i>Српски привидни роман крајем XIX и почетком XX века – на међи традиционалних и савремених изучавања</i>	537
Марио Лигуори, <i>Напољ у „Хилерборезцима” Милоша Црњанског</i>	547
Мр Емилија Цамбарски, <i>Поетичка начела у „Дневнику 1942–2001” Александра Тишме</i>	559
Моња Јовић, <i>Улицом несталих кестенова: јеврејска тема код Данила Кица</i>	579
Драгана Рагковић, <i>Речи са интерфиксом –ø– (нулним интерфиксом) у српском језику</i>	611

Истраживања

Др Драган Хамовић, <i>Трагом поетичког развоја Стевана Раичковића</i>	621
---	-----

Оцене и прикази

Др Тихомир Брајовић, <i>Евројско лице српске књижевности</i>	633
Мр Данијела Петковић, <i>Студије о јунацима усменог жанра</i>	638

Др Славко Петаковић, <i>Мера за лејо</i>	642
Др Оливера Радуловић, <i>Илуминације Дучићевог њеснишћива</i>	646
Недељка Перишић, <i>Дневник о „Дневнику”</i>	650
Др Јелена Новаковић, <i>Поеишка Стивана Раичковића</i>	655
Др Горан Максимовић, <i>Зборник радова о Миодражу Павловићу</i>	659
Др Јелена Новаковић, <i>Компјаративистички њрисиуи сћваралацију Миодража Павловића</i>	662
Мр Марија Летић, <i>Чежња за ајсолућном комуникацијом</i>	666
Др Миливоје Млађеновић, <i>Функција усмених форми у драми</i>	669
Др Светлана Томин, <i>Срћске сћисаћелјце</i>	675
Снежана Божић, <i>Поуздан водич кроз ѡределе срћске књижев- носћи</i>	679
Др Жарко Бошњакковић и Иван Књижар, <i>Глосар ѡрмењене линг- вистичке</i>	683
Радмила Обрадовић, <i>Лексичка грађа Горње Груже</i>	687
Регистар	691
Упутство за припрему рукописа за штампу	715

КОД СРБА РЕДАК РУКОПИС СТАРОГА ЗАВЕТА
КРУШЕДОЛСКА БИБЛИЈА*Виктор Д. Савић*

САЖЕТАК: Крушедолска Библија је преписана у трећој четвртини XVI века. Поред српскословенског у рукопису су уочени српски народни и бугарскословенски елементи. На рукопису је радило више преписивача. Крушедолска Библија представља један од најозбиљнијих преписивачких подухвата у српској средини тога времена. Овај рукопис спада у ретке јужнословенске споменике који су састављени из Осмокњижја и Четири књиге царства и једини је такав зборник који се чува на простору некадашње Југославије. Само овај споменик је заслужио да буде (условно) вођен као 'Библија' у Богдановићевом *Инвентару ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*. Текст Крушедолске Библије разликује се, наравно, од Паримејника и истовремено открива извесне блискости са целовитијим старозаветним споменицима који су сачувани из каснијег времена.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Стари завет, Крушедолска Библија, Острошка Библија, српска редакција, бугарска редакција, старословенски језик

Из XV главе Житија Методијевог сазнајемо да су Солунска браћа, Константин–Ћирило и Методије, приликом припремања младог словенског књижевног језика за богослужбени живот, превели најпре оно што је за Цркву најосновније: Псалтир, Јеванђеље са Апостолом и одабране црквене службе¹ (в. Недељковић 1964: 169). Из исте главе Житија такође читамо за Методијев рад после братовљеве смрти: „од својих ученика одабере два попа,² најбоља брзописца, и посади их да преведу што брже

¹ Под изабраним службама се подразумевају спојени делови требника и служабника (в. Мирковић 1965: 146–147, 161).

² Радило се, у ствари, о три попа: пошто је Житије преписано са глагољског оригинала

цело Свето писмо, осим Макавеја, са грчког језика на словенски за шест месеци,³ [...]. Тада је и номоканон, то јест правило закона, и књиге отаца прево” (1964: 169).

Док рукописна јеванђеља чине веома велик удео у сачуваном словенском наслеђу, чак његову четвртину (Жуковская 1976: 351, 354), целовитијих зборника са Старим заветом сачувано је мало. У *Инвентару ћирилских рукописа у Југославији* (Богдановић 1982) регистрован је само један такав рукопис, који се налази у Патријаршијиној збирци (ПБ), број 48 (Богдановић 1982: бр. 1522, стр. 106). Рукопис смо назвали ’Крушедолском Библијом’ због записа који сведоче о томе да је некада припадао манастиру Крушедол, и пре Велике сеобе. У Загребу се још чува српскословенска Лесновска Библија: Архив ХАЗУ, III с 17, Михановић 28 (Богдановић 1982: бр. 155, стр. 25).⁴ Појединачних старозаветних књига има, али опет сразмерно мало. Псалтир, као што смо видели, треба посматрати посебно, јер је он од почетка имао живот свештених богослужбених књига (в. о њима Мирковић 1965: 137). Пошто се без њега богослужење, нарочито монашко, не може замислити, он је доста преписиван.⁵

У последњој четвртини IX века Методијевим старањем је могао бити преведен само део Старога завета, иако се у Житију каже да је *за шесџ* [тј. осам] месеци преведено *цело Свѣџо ѣисмо*, што није реално. Целина на коју се овде мислило јесу *сви одељци* који су се читали на богослужењу, тзв. чтења (Мирковић 1965: 161), грч. ἀνάγνωσμα ’читани текст’ (СС: s. v. уѣтенїе, 787).⁶ У први мах преведене су приче (грч. παροιμίαι) које су груписане у посебној књизи: Паримејнику (грч. Προφητολόγιον).⁷ Паримејник

на ћирилицу, механички је пренето слово ѣ: уз задржавање граматичке множине попы (ум. двојине попа), сада у бројној вредности /2/, а раније /3/ (в. Алексеев 1999: 153, уп. Недељковић 1964: напомена бр. 95, стр. 235).

³ Заправо за осам месеци јер је раније глагољско ѣ: означавало број /8/, за разлику од ћириличног /6/ (Алексеев 1999: 153); уп. претходну напомену.

⁴ Из описа Владимира Мошина види се на први поглед да су у питању рукописи са неколиким сличностима: у садржају (в. о томе ниже), у времену настанка, у палеографским и правописним особинама (в. Мошин 1955: бр. 61, стр. 117–118).

⁵ Сачувано је готово четири хиљаде словенских рукописних псалтира у распону од XI до XVIII века (Алексеев 1999: 23, 132).

⁶ Одломци из Светога писма читали су се на хришћанским богослужењима од најранијих времена (ἀνάγνωσις ’читање /као радња/, lectio), а њихов број и распоред су се временом усталили. То су ’катизме’ из Псалтира, ’паримије’, већином из Старога завета, али и из Новога завета, и ’зачела’ из Јеванђеља и Апостола (Мирковић 1965: 286–287).

⁷ На основу посланице папе Јована VIII којом се потврђује исправност словенских богослужбених текстова, И. Е. Јевсејев је закључио да је превод словенских богослужбених чтења из Старога завета завршен до 879. године (Евсејев 1897: 902). Јевсејев је још установио да се словенски превод Профитологија са богослужбеном наменом (стога непотпун) заснивао на Лукијановој редакцији грчке Септуагинте, која је настала сравњивањем са јеврејским оригиналом (Евсејев 1897: 906–907). Управо из периода IX–XIV века сачуван је значајан број грчких богослужбених профитологија, од којих сви припадају Лукијановој редакцији (Евсејев 1897: 907). За живота цара Симеона, до 927. године, настао је други,

као посебна књига почетком XIV века повучен је из богослужења због распоређивања паримија у mineје и триоде (Богдановић 1980: 166).

Александар Васиљевић Горски и Капитон Иванович Невострујев издвојили су четири различита слоја црквенословенских превода Библије на основу источнословенске грађе. Само прва два слоја заступљена су код Јужних Словена. У првом слоју налазе се, поред Псалтира и Новог завета вероватно још и четири мала пророка, а ту је и Паримејник. У другом, такође веома архаичном слоју (од краја IX века), налазе се Осмокњижје и Царства, заједно са још неким књигама (Mathiesen 1983: 9).⁸

Стари завет на словенском језику, иако у великој мери преведен у прва два века словенске писмености, постепено се заокруживао као целина, ревидирани су стари преводи, а настајали су и нови, тако да је, како пише В. Јагић, завршен тек у XV веку (према: Мирковић 1965: 161). Његови небогослужбени делови, који су били намењени (необавезном) читању или (ширим) тумачењима, превеђени су онда када би се јавило неко нарочито занимање за њих. Између осталог и зато имамо тако мало рукописних целина са више старозаветних књига (без Псалтира).⁹ Главнина сачуваних рукописа тек је из XV и XVI века и при томе је њихов највећи део настао међу Источним Словенима (Mathiesen 1983: 8).¹⁰ У Библији која је састављена за новгородског архиепископа Генедија 1499. године, тзв. Генедијевој Библији (ГИМ, Син. 915), нашле су се први пут неке књиге или делови

потпуни превод допуњен тумачењима, начињен са Исихијине редакције, иначе блиске раном коптском преводу. У овом словенском преводу препознају се и неки елементи првога превода (Евсѣевъ 1897: 908–909). У састав Паримејника улазили су одломци из двадесет старозаветних књига. У целини се наша само Књига о Јони, а Приче и Постање са 30–40% свога обима, док су остале у својим знатно мањим деловима. Сачувано је око 70 словенских паримејника (Алексеев 1999: 23–24).

⁸ Код Јужних Словена су се формирала два основна типа зборника који су у себи укључивали библијске историјске књиге: Осмокњижје и Царства. У Осмокњижју су се налазили Мојсијево Петокњижје са књигама Исуса Навина, Судијама и Рутом, а у Царствима су се налазиле четири књиге (Алексеев 1999: 27). Од поучних и песничких књига формирали су се други зборници више-мање несталног састава. Они су у себе укључивали, нпр. Књигу о Јову, Проповедникову књигу, Песму над песмама, Приче Соломонове (Алексеев 1999: 27). – Књига о Јову добро је заступљена у српској редакцији. Ову књигу са тумачењима превео је у Хиландару 1412. године монах Гаврило. Рукопис је 1655. године однет у Русију и сада се налази у ГИМ, Синод. 202. Један од најзначајнијих преписа Књиге о Јову начинио је Владислав Граматик (српски књижевник „од Новог Брда“) и укључио га је у свој обиман зборник из 1456. године, чији је већи део у манастиру Рила, бр. 4/14, а мањи у Одеси. – Шеснаест пророчких књига, на челу са Исајом, Јеремијом, Језекиљем и Данилом обично су сачињавали посебан зборник (Алексеев 1999: 28).

⁹ И. Е. Јевсејев је својевремено пребројао 4145 словенских старозаветних рукописа, од чега чак 3750 јединица отпада на Псалтир (Алексеев 1999: 132). Значи да остаје свега 395 других рукописа, међу којима убедљиво претежу источнословенски.

¹⁰ Од 48 старозаветних рукописа из XV века само је 7 јужнословенских, а од 80 из XVI века свега је 16 јужнословенских; први сачуван јужнословенски рукопис је тек из XIV века (Mathiesen 1983: 8).

књига које су том приликом преведене с латинског језика из Вулгате. Ти допунски делови, наиме, или раније нису били преведени или нису били сачувани у словенском канону; преостали већи део ове Библије сав је из словенског рукописног наслеђа (Алексеев 1999: 99, 196–198). Потпуна словенска Библија одштампана је 1580/1581. године у Острогу, у данашњој северозападној Украјини, трудом првог познатог руског штампара Ивана Фјодорова. То је чувена Острошка Библија, која је у знатном броју стигла и Србима (Чурчић 1994: 17).

Свето писмо је налазило озбиљно место и у оригиналном средњовековном књижевном стварању. Стари српски писци више су цитирали Стари него Нови завет, али опет су то Псалтир, убедљиво на првоме месту, Јеванђеље, а знатно мање и Апостол (Станојевић/Глумац 1932: XI–XII). Невелик број преосталих цитата отпада на друге старозаветне књиге, с тим што ту влада већа разноврсност по књигама, нарочито код Доментијана и у Даниловом зборнику (1932: XII). Наши средњовековни писци библијске наводе су претежно доносили на основу сећања, напамет. Они, уосталом, цитирају углавном она библијска места која се стално употребљавају у цркви (1932: XXIII).

*

Рукопис Патријаршијине библиотеке у Београду, бр. 48. – Папир, I + 360 л. 287 x 203 мм, 26 редова на страни у првој књизи, 28 редова даље. Рукопис није цео, недостаје му почетак, али је добро очуван. Водени знаци: воловска глава са очима (са путачом; са змијом која се обмотава око црте са путачом; са двоструком цртом која се завршава крстом; са змијом која се обмотава око двоструке црте са крстом); двострука котва у кругу са кружићем и звездом изнад круга; круг са путачом (л. 34). По мишљењу Димитрија Богдановића, рукопис је настао у трећој четвртини XVI века (Богдановић 1982: бр. 1522, стр. 106). На основу водених знакова које смо уочили, време његовог настанка може се прецизније омеђити на период између 1565. и 1575. године.¹¹ У доњем десном углу стране 6б обележен је крај четврте тетраде (ḍ), а на 7а почетак пете (ē). Тетрада у овом рукопису броји осам листова, што значи да недостају прва два листа четврте тетраде, као и целе прве три тетраде, што укупно чини 26 листова. Рукопис је првобитно имао 386 листова (уп. Шафарик 2004: 135). Листови су обрезивани, а нарочито је обрубљена горња маргина. Повез је из новијег времена, картонски.

Рукопис је исписан '(полу)уставом' XVI века. У његовом настајању учествовало је више писара: 1а–34б (I писар), 35а–242а (II писар), 234б (III писар), 243а–316а (II писар), 316б–319а (IV писар), 319б–323а (V писар), 323б (празна страна), 324а (IV писар), 324б–327б (II писар), 328а–

¹¹ Захваљујемо колеги Радману Станковићу из Археографског одељења НБС, који нам је љубазно помогао да одредимо временски оквир у којем је настао овај рукопис.

351б, 352а–360б (IV писар). Обележили смо одељке који се недвосмислено издвајају. Не треба, при том, искључити ни могућност да је било још писара који су овима помагали, јер на неким местима рукопис делује неједначено. На књизи је највише радио други писар. Књига је у највећем делу писана српском редакцијом (прва два писара и четврти писар на почетку¹²), ресавским правописом, са оба јера. Страна 242б исписана је ситним, помало необичним, и веома уредним рукописом (III писар) бугарске редакције (оба јуса, оба јера).¹³ Од стране 317а₆ почиње бугарска редакција Јефтимјевог правописа са српским наносима (IV и V писар), при чему се у једном мањем делу сасвим враћа и српска редакција, на странама 324б–327б (II писар). Иако има и овде уредно написаних страна (V писар), општи је утисак да концентрисаност четвртог писара и добра својства писма опадају. Као да се помало журило са завршавањем књиге. Од стране 352а рукопис је мирнији и уједначенији. И поред разлика на први поглед, ипак верујемо да је у питању исти писар који је овај део преписао касније, у повољнијим околностима, неоптерећен временом.

У српскословенском делу ограничена је употреба прејетованих вокала.¹⁴ Нормално се употребљава десетеричко *ї* на првом месту у споју са осмеричким *н*. На почетку речи пише се подједанко *омега* и широко *о*, а претежно *омега* у случајевима истакнутог или наглашеног слога¹⁵ и у скраћеном писању¹⁶. На месту етимолошког *дз*, поред *з* у употреби је *ѕ*¹⁷, а по изузетку и историјско *зјело* са квачицом¹⁸. Грчке графеме *ψ* и *ξ* постоје, али се ретко користе изван функције броја, док је *θ* знатно чешће у употреби. Користи се сложан систем надредних знакова, а од интерпункцијских пре свега тачка и запета и знак за крај целине.

Необично је то што се групе *ља* и *ња* могу наћи написане са јатом, баш као и у најранијем сачуваном српском, хумско-босанском правопису: *н(ы)нѣ* 4а, 239а итд., до *д(ь)нѣшнѣго* 4б, *ѡвонѣ* 5б, *вонѣлнѣ* 17а, *жѣнѣдѣхѣ* 235а, *вонѣ* 270б, *ннѣ* 294а, *г(оспод)нѣ* 305а; *авраамлѣ* 3а, *люблѣше* 3а, *дѣлѣ* 4б, *сѣпротивлѣше* ... *се ба*, *ѡвлѣше* 10а, *чѣлѣдѣ* 12б, *срѣдѣ* полѣ

¹² Четврти писар почиње своју секцију српском редакцијом, нпр. *ѡслѣ*, *цѣжїѣ*, са понеким јусом, нпр. *пѣтѣц[ь]*, на *пѣти* (па на *пѣти*) 316б.

¹³ Дуктус овог писара необичан је у односу на целу књигу: на пример, *дебело* јер се јавља само као високо и има круто и одмерено стабло у висини јата (које је, такође, увек високо), са кратком и окомитом пречком; *тропотезно* ж има скраћен стуб који се завршава у тачки пресека готово симетричних кракова, помало налик маломе јусу.

¹⁴ Постоји јасна тенденција да се [ја] на почетку речи пише лигатуром /*ѡ*/, али на почетку слога унутар речи самим /*а*/ (па и /*ѡ*/), као и на крају речи, у вокалским групама. Почетно [је] пише се претежно широким *ѣ*, док се на почетку слога унутар речи представља уским /*ѣ*/, али и широким, а тако је и на крају речи.

¹⁵ Пр. *дѡдѣ* 1а, *днѡвѣство* 5б, *с(ы)нѡвѡдѣ* 9б.

¹⁶ Нарочито као подлога за натписано /*ѡ*/, нпр. *чѣдѡ* 11б.

¹⁷ Пр. *ѕѣло* 1а, *ноосѣ* 179а, при *празѣ* 229б, *вѣ врѣлозѣ* 283а, *бози* 315б.

¹⁸ Пр. *ѕѣло* 273б, 279б; в. *Стандард сѣарословенскоѣ ћирилчкоѣ писма*, № 12 (основна варијанта), у: Стандардизација 2009: стр. 237.

16б, землѣ 30б, челѣдн 47а, поставлѣеть 137б, ослѣплѣеть 159а, въ полѣнѣ 212б, болѣръ 274б, потаплаѣши 288б; али и н(ы)ни 239б; земля 7а, дѣла 168а, въ полянѣ 212а, крѣплайш(е) се 267а. Овде се ље и ње пишу без прејотације.¹⁹

На месту фонетског 'јер' (изговорног полугасника) у предлозима и унутар речи, као и у слогу под акцентом, користи се дебело јер, веома често високо дебело јер, али то није обавезно. Забележили смо и случајеве с метатезом полугласника у сугласничкој групи,²⁰ али и српски секундарни полугласник којим се разбија сугласничка група: ѿт[ъ] жрътъвь нх[ъ] 127б, тысоуцѣ жрътъвь 299а. По изузетку наилазимо на српску вокализацију полугласника: дѣ лѣта 11б (1 Мојс 31.41), о снастѣ: 90б (у наслову испред 3 Мојс 20.21), изваца 156б (5 Мојс 14.7), паць 212а (Суд 7.5).

На више места посведочен је екавски рефлекс јата²¹, а истовремено и неетимолошко јат на месту е, односно е²². На једном месту забележен је лексички ограничени 'икавизам' у речи сикира, добијен асимилацијом према наредном историјски наглашеном вокалу предњег реда, у слогу са историјски кратким јатом: сикирѣ 215б (Суд 9.48; уп. съ сѣкироу 160б). Лексема се у оваквом виду данас јавља на ограниченом ареалу шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког говорног типа (као сѣкира и сикѣра, в. Ивић 2001: 95, 119). Она, у суштини, представља одлику говора који су дуго били са незамењеним јатом у вредности затвореног вокала е. У истим тим говорима забележено је мешање е : и у префиксима прѣ- : прн-, као што и овде имамо случај у примеру прѣчрѣса 'ширина, обим': прчреса 13а (1 Мојс 32.25) – въ прѣчрѣскѣ 13б (1 Мојс 32.32). Слично налазимо икавску перцепцију (не рефлекс) нарочитог јата у речи љѣнь (стсл. љень)²³: елѣнь 155а (5 Мојс 12.22); уп. елѣна 155а (5 Мојс 12.15). Можда у вези са вредношћу јата на сличан начин стоји и пример сѣчѣко 54а уместо правилно написаног сѣчѣко. Такво мешање у писању и : е постоји и данас код дијалекатских говорника српског језика са незамењеним јатом.

¹⁹ Пр. по нецѣ 1а, равнне ее 2а; на поле 5а, расплешн ба.

²⁰ Пр. клѣтъвнаго 7а, цѣвѣтѣше 43б, црѣтъвца 46б, жрътъвнѣ 58а, листѣвни 94б, клѣтъвна 104б, издѣвних[ъ] 126а, црѣтъвци 167а, жрътъвнаа 238а, жрътъвниѣ 293а, на жрътъвниѣ 299а.

²¹ Пр. ѣ сѣседа 45а (али у продужетку: оу сѣсѣдн 45а), кнсело 46а, до века 46б, прѣжде вѣксенѣа 46б, о левою 49а, раве своен 55а, ѿт[ъ] вагрѣнне 58б, белога 64а, вѣдн 64б, да дѣлаешн 68б, масло дрѣвеное 74а, двѣ грѣлнѣце 80б, влѣськѣ 81а (али у продужетку: влѣськѣ 81а), обнѣтаѣць 97а, трѣбоу 104б, агньць лѣтошни 106а, мѣдениѣ 119б, ѿт[ъ] плаѣна 132б (али мало изнад: плѣнь 132б), на сѣть 133а (али ред изнад: на сѣть 133а), къ северѣ 141б, на лево 142а, слѣпота 158а, съ сѣкироу 160б, сѣтворн сѣе 18б (али: сѣтворн сѣкѣ 180б), жѣлѣзо 185а, срѣцѣши 238б, хлѣбѣ ... на трапѣзе 273а, пѣськѣ 283а, мѣлѣко 284а, неколнко 308б, бежалѣ 312б итд.

²² Пр. шѣдѣ въ ѿвцѣ 5а (стсл. въ ѿвца), клѣтъвнаго 7а (стсл. клѣтъвнѣ) напнтѣет(ъ) мѣсь 111а (месо < мѣсо), вндѣн сѣнь 155б 'сновидаѣ' (вндѣн < вндѣн), ѿт[ъ] мѣсь не да не пѣсте 157а, ѿ сѣкрѣ 233б (али испред: свѣкрѣ 233б), безѣ тѣлѣтѣ 234б (али: телѣта 234б), тѣднѣцѣмѣ 241а, телѣ 244б (телѣ < телѣ).

²³ О оваквом старом јату у српском језику в. Бошковић 1978: 399–407. Облик елѣнь забележен је већ у Мирослављевом јеванђељу три пута (Куљбакин 1925: 99).

Ретки су примери са вокализацијом изговорног полугласника у *a*: брат⁴ дворѣдннх[ъ] 72а (2 Мојс 39.19), едшнн вѣткн 94б (3 Мојс 23.40), нзломдкѣ жрѣновенъ 216а (Суд 9.53), нздае врата 222б (Суд 16.3). Забележили смо и једну сасвим неочекивану српску замену њ : а (као вокализацију) код вокалног *л*, као да се писар начас занео под дејством аутодиктата (унутрашњег изговора) без појма о значењу познате речи (пљкѣ), која се свугде другде нормално пише: вѣнъ пдѣка 120б (4 Мојс 19.3). Насупрот овоме стоји на другом месту забележена српска промена вокалног *л* > у: стѣпїе .д̣. 60б (2 Мојс 27.16; али: вѣсн стаѣпн дворннн 60б, 2 Мојс 27.17).

На неколико места јавља се према српским говорима промена *л*, којим се затвара слог, у *o*: сѣтворенїа радн теѣчнѣго 66б (2 Мојс 32.35), насеѣннхъ 95а (3 Мојс 24.22), ѡт[ъ] даѣне землѣ 185а (Исус 9.9; уп. ѡт[ъ] землѣ далѣнїе 185а, Исус 9.6).

Само на једном месту у рукопис је продрла народна фонема *ћ* у примеру који је сасвим народни: два петанѣка [петлића] жнѣка 86б (3 Мојс 14.49; али: пѣтанѣка жнѣка(о) 86б). Реч дрѣво јавља се и у своме српском лику: вѣлѣзѣ вѣ дрѣва ... сѣкѣѣнн дрѣво 160б; такође дрѣвоносн 186б (али: дрѣвоноснн 186а).

Понегде се прокраде из српских народних говора и цео наставак: -ога у ген. јд. придевске промене – белога тнѣїана 64а; -ом у инстр. је. заменичке промене – за совоѣмъ 183б (али: за совою 183б); -ам у 1. л. јд. презента – енко заповѣдамъ 154б (али: енко заповѣдаю 154б); чешће -ох у лок. мн. именичке промене – о (ы)ноѡхъ 2б (из наслова), ѡ ... глѡх[ъ] 79б, о кандїлѡх[ъ] 94б (из наслова), ѡ ... вѣлѡх[ъ] 160а (из наслова), на вратѡх[ъ] 291б (али: на вратѣх[ъ] 291б).²⁴

На више места наилазимо на вокализацију некадашњег меког полугласника у вокал *e*, при чему је већина примера са 'старословенском вокализацијом' (старословенизми)²⁵, а постоји и употреба њ уместо очекиваног *ѣ*²⁶. Вокализација историјског тврдог полугласника у вокал *o* јавља се само по изузетку.²⁷

Карактеристично је претежно писање предлога сѣмо као сѣмо (нпр. сѣмо 184б, 244б; али сѣмо 58а). То је у вези с отвореним изговором јата као 'а, али и са правописно архаичним писањем група ља и ња помоћу јата и обе-

²⁴ За разлику од претходних облика који су и данас општи у српском језику, овај наставак који је аналошки развијен према дативу мн. (-ом : -ох), имао је својих потврда у средњовековним текстовима, а до данас је периферно сачуван у локативу и генитиву мн. само у неким славонским и црногорским говорима (в. Белић 2006: 199–201).

²⁵ Пр. кладенець 1а, покнненъ 4а, вѣзревновѡвше 4а, стѣденецъ 4а, реѡннѡнн 4б, мѣншодѣ 5а (али: мѣншаго 5а), шеѣъ 5а, прѣвѣннѣць 5б (али испред: прѣвѣннѣць 5б), прѣдн прншеѣѣїа 6а, заѣнншн 8б (али ниже: заѣнншн 8б), прншеѣше 10а, жѣзлы 10а, ѡвенъ тѡннх[ъ] 11б, еѣѣъ 43б (али у продужетку: еѣѣъ 43б), реѡнованїа 104б, нашѣлѣ 141а, реѡнннѣ 146б, прѣд[ъ] дѡврдн 171б, дѡвѣрѣцама 178а, конецъ 205б, хрѣбѣтъ 233б, ошеѣъ 243б, легѣъ 266б, пешецъ 273б, пѣсѣъ 282а, дѡвѣрѣннѡ 285б, вренїе 290б, еѣпѣтѣскннх[ъ] 298б, сѣноузець 310б.

²⁶ Пр. ѡт[ъ] кладѣнѣца 291б (стел. кладѣлѣ); н ѡко н вѣ днѣ жѣтѣвн пшѣннннн 179а (Исус 3.15) – овај пример би могао да сведочи о схватању вредности /ѣ/ као [e] на месту историјског назала предњег реда (ѣ < а), али и о мешању назала са јеровима.

²⁷ Пр. а) суфикс -ѣкѣ: глѡѡѡкъ 241б, нзѡнтѡкъ 238а, полѣтѡкъ 273б, крѣпѡкъ 290б; б) старословенизам: цр(ѣ)ковѣъ 302б, за ѡвѡѡвъ 309а (уп. номинатив једнине ѡвѡн 266а).

лежавањем 'меких' сугласника на исти начин (ц(а)рѣ). Исто тако и реч ТРАВА пише се, осим као трава 44б (2 Мојс 10.12), још и као трѣва 354а (4 Цар 19.26). Забележили смо и наизменично писање стражва/стрѣжва, што би могло бити и последица писаревог повођења за тек написаним глаголом код којег је јат оправдан (однос из стсл. стражѣва : стрѣци): нже стрѣгъть стрѣжѣы 133а (4 Мојс 31.30) – стрѣгъцици(ь) стражѣи 133а (4 Мојс 31.47).

У рукопису се по изузетку може наићи и на испадање епентетског л: потрѣвѣ 231б (ум. потрѣблю), земн 308б (али уобичајено: вѣ земн 308б).

Спорадично се сусреће понеко мало јус, нарочито у повратној речци 'се'²⁸, па и велико јус²⁹. Ове графеме не стоје само на својим етимолошким позицијама, него и једна уместо друге: ж уместо љ нарочито иза ј³⁰, ж³¹; љ уместо ж иза љ³², љ³³, ј³⁴, ц³⁵. Назалски пар се пише претежно као ља, без обзира на етимолошку оправданост³⁶; по изузетку налазимо ља, али то је због претходног љ: вѣ стражѣ оутрѣнаа 240а. На неким местима, када попусти писарева пажња, појављује се и читав омањи низ са јусовима, који у ревизији или каснијем читању, наравно, није преправљен, за разлику од других, смисаоних грешака које су уочаване и уклањане³⁷.

У делу са бугарском редакцијом пишу се оба јуса (нмаа 355б, низвѣдѣ 356а), али не увек (нз рѣкы 317б, начѣтъ 343а, вѣ ѡсмо на десетое 356б), тако да повремено имамо бугарско-српску мешавину: кнезь землаа 326б, стѣждаа се 332б, орѣжја. вилн сѣт[ъ]... 333а, вѣзѣт[ъ] 335а ... вѣзѣт(ь) 336а. Јусови нису само

²⁸ Пр. плѣмаа 4б, потѣци сѣ 43а, вѣзвратѣ сѣ 68а, не искѣпнт сѣ 98б, ѡбратнт сѣ 172а, коуцире мѡвблѣа 312а, низъ землаа 315б, призраа 229б, ѡмѣтї а н поразн е 233б, погѣдн своѣа 236б, г(ааго)лаа 238б, скїптры венїамннѣа 239б, с(ы)нн амнѡа 276б.

²⁹ Пр. сѣще 47а, по сѣаѣ 138б, мѣжѣ мѣжѣви 231а, неѣхѣж 268а, акрѣж 311б.

³⁰ Пр. хста еѣ 229б, земле своѣж 230а, мѡужѣ еѣ 230а, оуничижааѣн 231б, свѣкрѣ еѣ 233б – али: ѡ свѣкрѣ еѣ 233б ... волѣзнн еѣ – али: н вѣ врѣм(е) еѣ 233б, роуки своѣж 244а, до внр'савѣж 267б, мѣж[ъ] еѣ 267б, ѡт[ъ] скїнїѣж 295а, акуз. мн. м. р. дастѣ ж ... вѣзвѣдоше ю (ум. е) 289а, вѣколо вѣсеж 276а, снлож 290б, да разѣмѣжт[ъ] 307б.

³¹ Пр. жѣтѣвнїи – али: жѣтѣвное 289а, ѡвѣдрѣжѣа 290б; посредан траг у акуз. мн. мѡужѣ крѣмїѣж 308б.

³² Пр. 1. л. јд. през. помѡлаа сѣ 230а, прѣндоше землаа 230а, на землаа 245а.

³³ Пр. вѣ стражѣ оутрѣнаа 240а, дѣщерѣ фараѡнаа 308б, за ѡубѡвь г(о)с(под)наа 309а, на наа 233б.

³⁴ Пр. сѣ собоа 237а, вѣ стражѣ оутрѣнаа 240а.

³⁵ Пр. 1. л. јд. през. оустрашаа 282б.

³⁶ Пр. н вѣставѣ мѣжѣ жѣа н нѣе вѣслѣдѣ еѣ 224а, ѡвѣдрѣжѣа 290б, ц(а)рѣа высокыа. жрѣщѣа 315б.

³⁷ Пр. н вѣставѣ мѣжѣ жѣа н нѣе вѣслѣдѣ еѣ 224а (Суд 19.3), н тако ѡмрѣт(ь) свѣкрѣ еѣ, н плака се н родн. тако вѣзвратнїи(е) се на на волѣзнн еѣ. н вѣ врѣм(е) еѣ ѡмрѣтѣ 233б (1 Цар 4.19), н конн нсперѣтѣ љ. н прѣд[ъ]текѡще прѣд[ъ] ѡрѣжїе него. н положнїтѣ љ тѣсѣщннкы свондн. н сѣтннкы. н пожнѣтѣ љ жѣтѣѣ своєю ... н сѣтворнїтѣ љ сѣсѣдн погѣдн своѣа 236б (1 Цар 8.11–12), Крѣпокѣ ѡвѣдрѣжѣа мѣа снлож 290б (2 Цар 22.33).

на своје историјском месту³⁸, него бележимо и њихово мешање: ж уместо љ особито иза ј³⁹, ж⁴⁰, ш⁴¹; љ уместо ж често иза љ⁴², ц⁴³, р⁴⁴, и у неким другим случајевима: вѣнѣтрѣ 338а, љзѣмн 359б. Спојени назали пишу се као жѣ, без обзира на етимолошку оправданост.⁴⁵ Бележимо занимљиву варијацију у вези са стсл. ѣзыкѣ: ѣзыкѣ 337а, 353а, 353б, 355б (деназализација), љзыкѣ 317а, жзыкѣ 350б (мешање). Нешто ређе мешају се дебело јер и велико јус⁴⁶; такође и неки од јерова са малим јус⁴⁷. Уместо меког полугласника често стоји є.⁴⁸ Код тврдог полугласника вокализација у начелу изостаје (нпр. тѣкмо 356а), осим по изузетку⁴⁹. Повремено наилазимо на екавски рефлекс јата⁵⁰, али и на архаичне правописне позиције писане са јатом: групе ља, ља⁵¹ и 'меки' сугласници⁵². Ово би могло имати везе са живим изговором јата као 'а (трѣва 354а, сѣмо 336б), а не само са правописном традицијом. Епентетско л углавном се чува.⁵³ Зјело се обично јавља у облику који је сличан латиничком слову s⁵⁴, а на три места налазимо и облик (ћириличког) 'земља' са квачицом⁵⁵.

Несрпске језичке и правописне црте делују доста уједначено како код прва два (српска) писара, тако и у остатку књиге где доминирају, што се види из нашег прегледа. Вокализује се обично меки полугласник, док се тврди стабилније чува, јат показује обе јужнословенске главне вредности (предњег и средњег реда), јусови се и чувају и мешају, при чему се неки

³⁸ Пр. чѣда 317б, птнѣд н(є)в(є)сныѣ 319а, сѣкѣражѣнн 320б, сѣмрѣтѣж 330а, стыжѣсє 332б, вѣзѣложѣт(ѣ) 326а, вѣстрѣвнѣшѣ 340б, нзвѣдох[ѣ] ѿ(тѣ)ѣд нх[ѣ] 356а.

³⁹ Пр. стѣпн своѣж 318а, ѿт[ѣ] лона єж 321а, вѣ воюѣж 336б, вѣса єрєж 342а, божѣсє 351а, поѣтѣ 359б – али: поѣше 358б.

⁴⁰ Пр. прѣдрѣжѣцаго 319а, да приложѣт(ѣ) мн 323а, сѣдрѣжѣца 340а, слѣжѣще 351а.

⁴¹ Пр. поѣднѣшѣ 318б, раздрѣшнѣшѣ 324а.

⁴² Пр. жєнж ахаавѣѣ 341а, на зємѣѣ тж 349б.

⁴³ Пр. вѣ скрѣвнѣнн лѣжннѣж тѣѣѣж 336б.

⁴⁴ Пр. да н азѣ сѣтворѣд 321б.

⁴⁵ Пр. жрѣцѣжѣ 315б, кармнѣскѣжѣ 332а, блѣжѣжѣ 333а, нзѣ зємѣѣ далнѣжѣ 355а, нефрѣтѣскѣжѣ 358б.

⁴⁶ Пр. вѣ тѣмж 336а – али: вѣ тѣмж 338а; ѿт[ѣ] рѣкы 336а – али: ѿт[ѣ] рѣкѣж 336а; ѿт[ѣ] тѣдѣж 342а, 351а – али: ѿт[ѣ] тѣдѣж 358а; ѣѣкавноє 348а – али: ѣѣкавноє 350а; редовно нѣж 330а.

⁴⁷ Пр. жєна н чѣда єж 321а, натѣлннѣка 343б.

⁴⁸ Пр. пѣшець 327а, вѣ тємннѣнн 328б, шєд[ѣ]шє 331б, пѣвєць 332б, дѣрєн 333б, жєзѣлѣ 334б, ѿмєршєє 334б, днѣвєнѣ 335а, ѣстєць 341а, жрєць 343б – али раније у срп. редакцији жѣрѣцѣ 181б, жрѣцѣ 192а, жрѣцѣ 229б; мєтѣ 354б.

⁴⁹ Нпр. суфикс -ѣкѣ: ѿстанѣкѣ 242б – али у српсл.: ѿстанѣкѣ 56б, ѿстанѣкѣ 276б; ѿстанѣкѣ 317б – али ѿстанѣкѣ 354а, крѣпѣкѣ 321а.

⁵⁰ Пр. мєдѣвѣднѣнн 332а, на бєжанѣє 341а.

⁵¹ Пр. дѣцн ѣвєсалѣмѣѣжѣ 318а, нннѣжѣ 321а, с(ѣ)на ахаавѣѣжѣ 330б, на н(зрѣ)нѣѣжѣ 336б, зємѣѣѣ вѣшѣ 352б, клѣнѣѣшє сѣ 354б.

⁵² Пр. ц(ѣ)рѣжѣ 329а, вѣсѣѣ ѿдѣѣнѣѣ 318а, вѣсѣѣкѣжѣ 333а.

⁵³ Нпр. до зємѣѣжѣ 334б, вѣ зємѣѣнн 335а.

⁵⁴ Пр. рѣстрѣжѣ 331б.

⁵⁵ Пр. вѣжн 323а, на вѣрѣжѣжѣ 331б, жѣмѣнн 351б.

случајеви могу приближно локализовати (ѣзыкь: ѡзыкь / ѡзыкь / ѡзыкь; вѣнѡтърь). Врло је особено несловенско декомпоновање назала предњег реда код четвртог и петог писара: съ пѣндѣсѣтницѣ 321а, старѣншннѣ пѣндѣсѣтницѣ 330а, два пѣндѣсѣтницѣ 330а, къ пѣндѣсѣтницѣ 330б, пѣндѣсѣт[ъ] 345б. Могућа су укрштања традиције бугарских и влашких рукописа и личних говорних и народних црта писара.

На примеру овог споменика лепо се види да су српска редакција и бугарска у XVI веку (тамо где је још има) још два посебна система, мада су се ортографски систематски зближили још од последњих деценија XIV века. Српски ресавски и бугарски Јефтимијев правопис и до краја задржавају основну и најстарију разлику: одсуство/присуство јусова. Истовремено видимо да преписивачи овог зборника познају и користе оба система. Када им је то стало, користе само један (српски у највећем делу споменика), понекад их могу мешати, а могу прећи и на други (на крају споменика). За писаре ове радионице ти системи не представљају страна ткива. И у ранијем периоду, док су постојале обе државе, српска и бугарска, било је могуће, на пример, да једна иста особа пише у обема редакцијама, али тада она не би спајала или слободније мешала системе, него би одвојено радила у њима.

Садржај рукописа. – У зборнику је једанаест старозаветних књига: Петокњижје Мојсијево, Исус Навин, Судије и Четири књиге царства. Недостаје Књига о Рути, која је била очекивана у првом његовом делу, који чини генетску целину обично називану Осмокњижјем. Обухваћени су, дакле, настанак света и човечанства и историја 'Избранога народа' до његовог ропства у Вавилону, за време цара Навуходоносора.⁵⁶ – У Лесновској, пак, Библији, представљено је Осмокњижје, заједно са књигом о Рути (в. Мошин 1955: 117). Овај рукопис је у поменутом Богдановићевом *Инвентару ћирилских рукописа* требало да буде вођен као 'Осмोकњижје' (бр. 155), док би се тек на 'Стари завет' из некадашње Крушедолске збирке (бр. 1522) пре могао односити шири назив 'Библија'.

(1а–228а) Непотпуно Осмокњижје:

(1а–34б) Прва књига Мојсијева почиње од 24.29–30: (29) ...{кѡл}денецъ. (30) и вѣсть егда видѣ рѣзн. и прѣстень на рѣкѣ сестры своеѣ. и ѡко слыша словеса шѡт[ъ] сестры г(лаго)лаше. сице г(лаго)ла къ мнѣ мѣжъ нздн къ мѣжъ стоѣщомѣ еъ вѣлѣздн на клдндн (sic); (35а–73а) КНИГЫ ВТОРІЕ МѠЎСЕОВИ исходѣн:- Друга књига Мојсијева; (73а–98б) КНИГЫ ТРЕТІЕ МѠСЕОВИ ЛЕВИТИКИ СЛОУЖ(Ь)БНІЕ:- Трећа књига Мојсијева; (98б–139б) КНИГЫ ЧЕТВРТЬІЕ МѠЎСЕОВИ УНСЛО(Ы)НОВ(Ь) ІАКОВЛЪ:- Четврта књига Мојсијева; (139б–176б) КНИГЫ ПЕТІЕ МѠЎСЕОВИ ВТОРАГО ЗАКОНА Пета књига Мојсијева; (177а–205а) КНИГЫ

⁵⁶ У јужнословенској писмености су се образовала два основна типа зборника, Осмокњижје и Царства, који су се повремено обједињавали у један (Алексеев 1999: 27), као у нашем случају. Овакав зборник са дванаест историјских књига послужио је код Источних Словена као основа компилацији типа Јудејског хронографа (1999: 27).

ИСУСА НАВИЊНА :Ѓ:- Књига Исуса Навина; (205б–228а) КНИГЫ СЪДІИ І(ЗРА)-
НАВЕВХЪ ·Љ:- Књига о судијама.

(229а–360б) ТЕТРА̇ васнѣω еж(е) соутъ четыри ц(а)р(ь)ства· Четири књиге царства:⁵⁷

(229а–264а) ц(а)р(ь)ство пръвое:- Прва књига царства; (265а–293а)
ц(а)р(ь)ство· второе:- Друга књига царства; (293б–329б) НАУЕЛО Ц(А)Р(Ь)СТВО
ТРЕТІЯГО ГЛАВА ПРЪВА:- Трећа књига царства; (330а–360б) Ц(А)Р(Ь)СТВО
УЕТВРЬТОЕ:- Четврта књига царства.

Записи. – Запис првог писара, 'најбеднијег међу јеромонасима', на грчком језику 34б. // да с(е) зна како оста (?) пален оу попа кѣр[ъ] воуе монастира крѣшедола хр[а]м[а] вл[а]говѣщенїа и с(ве)таго маѣнм[а] въ лѣто љ̇ р̇ п̇ е̇ (каснијом руком одузето од 7185 - 5508 и добијена 1677. година) 34б / г(оспод)н окръмн братїю нашч 34б // 753го юнїа 15 подпнс(а се) кннга бнелна глаголем(а) 35а / томашевци 228б (празна полеђина) // заде трндесетн и шестъ дѣката и двадесетн и осамъ наада 360а // двадесетн и два вреѣн(?) 360а // одмах по свршетку текста, у наставку: и реше въпнющн ωжндаен и како могоу и б(аго)с(ловє)н(ь) и хлебъ частъ и и ко могоу г(оспода) озрнтн пити вино твогоого (sic) г(оспод)н самотворенїа адннъ 360б / 1683 360б // ице безаконїа на законїа ~ г(оспод)н помнаѣн ~ г(оспод)н 360б // сїна кннга монастира крѣшедола храм[ъ] благωвешенїе (sic) и почнкшн деспотъ ѡефана деспота и маѣнма вл[а]д[ы]кє и ѡвана деспота и аггелїе госпоже 360б // сїа гннга (sic) монастира крѣшедола храмъ 360б // еп(н)ск(о)пъ липовскн 360б // да се знах[ъ] (sic) каде се... земла въ(?) сто љ̇ тнсѣщно и р̇ и м̄а м(ѣ)с(е)ца агвста д д(ь)нь въ соувотѣ 360б (у питању је 7141, тј. 1633. година).

У записима су споменути манастир Крушедол, у којем се налазила ова Палеја ('Палеј') 1677. године,⁵⁸ затим сремски Бранковићи, топоним Томашевци, извесни епископ липовски; године 1753. ова књига се назива 'Библијом'. Садржај записа указује на то куда се књига кретала, ко је долазио у додир са њом и како су је доживљавали њени корисници у времену које је блиско њеном настанку, док је била у живој употреби.

*

Упоредили смо један одломак из Крушедолске Библије (КБ) са старијим и са оновременим паралелама да бисмо добили јаснију слику о ње-

⁵⁷ У литератури је примећено да се зборник са четири књиге о царствима понекад називао адаптираним грецизмом 'Тетровасилион', као што је овде случај, којим се разликовао од 'Палеје', тј. Осмокњижа (Алексеев 1999: 27).

⁵⁸ Осмокњиже се у словенској средини називало 'Палејом' (Алексеев 1999: 27). Палеја (Н *παλαιά διαθήκη* 'Стари завет'), међутим, представља за нас посебан зборник у којем се излагала старозаветна историја. Историјска палеја која се састоји само из скраћене старозаветне хронологије настала је у грчкој средини до краја IX века, а на словенски језик је преведена до краја XII века. Млађа од ње је Палеја с тумачењима и вероватно је преведена у Русији (Трифуновић 1990: 231, уп. Сперански 1892).

ном положају у словенском старозаветном корпусу. Одабрали смо за ову прилику Београдски паримејник (БП), најстарији сачуван српски паримејник, настао у првој четвртини XIII века (НБС: Рс 652 и фрагмент Рс 2), Григоровичев паримејник (ГП), најстарији словенски паримејник (са јусовима), с краја XII и почетка XIII века (Руска државна библиотека (РГБ), Москва, М. 1685, Григ. 2),⁵⁹ у обзир смо узели и напред поменути Острошку Библију (ОБ).⁶⁰ У поређеним одломцима излаже се прича о томе како је Јаков на превару добио првеначки благослов од свога старога оца Исака.

1 Мојс 27.1–17

ГП 1	БП 1	КБ 1	ОБ 1
<p>Быс(ть) по състаріані нсаковиа ∴ изнемогостѣ оѣн емоу не видѣти ∴ н призва нсава с(ы)на своего старіаншаго ∴ н р(е)те емоу с(ы)не моі н рете се азъ ∴ 2 н р(е)те емоу їсакъ ∴ се старіа- хъ са ∴ не видѣ д(ь)- не конътѣніѣ моего ∴ 3 н(ы)нѣ оубо приді сждъ своі ∴ тоуль н лжкъ ∴ н їди на поле ∴ н оубовн ди ловъ ∴ 4 н створи ди їдъ ∴ їкоже любд азъ ∴ н принеси ді да їадъ ∴ да бл(а)г(осло)- внтъ тд д(оу)ша моѣ прѣжде даже не оудрѣ ∴ 5 ревека же слышавъші г(ааго)лаца їсакъ ∴ къ нсавоу с(ы)ноу своему нде же їсавъ на поле н оубовн ловъ оцѣ своемоу ∴ 6 ревека же р(е)те къ нѣковоу с(ы)ноу своемоу меньшемоу ∴ се азъ слысахъ от[ъ] о(ть)ца твоего г(ааго)лаца къ нсавоу братоу твоемоу ∴ бесѣдоуаща ∴ 7 принеси ди ловъ ∴ н створи ди брашна ∴ да їдъ бл(агосло)вд тд прѣдъ б(о)гомъ прѣжде даже не змрѣ ∴ 8 н(ы)нѣ оубо с(ы)не послушан мене ∴ їкоже азъ заповѣда- даа ∴ 9 н шедъ въ</p>	<p>Бысть по старѣнн нсаковѣ. изнемогостѣ оѣн емоу не видѣти ∴ н призва с(ы)на своего старѣнншаго нсака ∴ н рете Ѳ (..)е мо(..) (..)моу се а(..) 2 (..) емоу нса(..) въ сста(..) {н}е вѣ(..) днн{ѣ} (..) {ко}нѣ(..)нн моего ∴ 3 (..)ннѣ оубо приди съсѣдъ сво{н т} оу{а}ь н лжкъ ∴ (..)н нннн на поле н оубовн ди ловъ ∴ 4 н створи ди їдъ їкоже любд азъ ∴ н принеси ди да їа дъ ∴ їако да бл(а)г(ос)ло внтъ те д(оу)ша моа ∴ прѣжде даже не оудрѣ ∴ 5 ревека же слыша г(ааго)лаца нсаака. къ нсавоу с(ы)нѣ своему нде же {ѣ} нсавъ на поле оубовннн ловъ от(ь)цоу своемоу ∴ 6 ревека же р(е)те къ нсавоу с(ы) ноу своемоу меньшемоу ∴ се азъ слысахъ от(ь) ца твоего г(ааго) лоуца къ нсавоу братоу твоемоу ∴ бесѣдоуаща ∴ 7 принеси ди ловъ ∴ н створи ди брашна ∴ н да їдъ бл(аго)с(ло) воу те прѣдъ б(о)гомъ ∴ прѣжде даже не змрѣ ∴ 8 нннѣ оубо с(ы) не послушан мене ∴ їа коже азъ ти заповѣдаю</p>	<p>Бысть же іако състарѣ се ісаакъ н ослепѣ оѣннмд. еже не видѣти. н призва с(ы)на старѣншаго. н рете едѣ с(ы)нѣ мои. н от[ъ]вѣщавъ ісавъ, се азъ. 2 н рете ісаакъ. се азъ състарѣх се. н не вѣдѣ д(ь)нн конгланіѣ моего. 3 н(ы)нѣ збо възди съсѣди свое. тѣл(ь) н рожаньць. нзиди на поле н зловн ди звѣре. 4 н створи ди їасти їако- ж(е) люблю. н принеси ди да їам[ъ]. да бл(а)го с(ло)внт те д(оу)ша моа донд(е)же не змрѣ. 5 ревека же слыша г(ааго)- лоуци ісаакъ къ нсавъ с(ы)нѣ своему. нде же нсавъ на поле ловннн ловъ от(ь)цѣ своему. 6 рете же ревека къ іаковъ с(ы)нѣ своему меншому. се азъ слысахъ[ъ] о(ть)- ца твоего къ ісавъ братъ твоему г(ааго)- лоуца. 7 принеси ди звѣрѣе н створи ди їа- сти. да бл(аго)с(ло)влю те прѣд б(о)гомъ. 8 н(ы)нѣ збо с(ы)нѣ мои послѣшан мене. їакоже ти велю азъ. 9 шедъ въ овцѣ понди два козлнща. тѣина н добра. н створи їасти о(ть)цѣ</p>	<p>Бысть же іако състарѣ са ісаакъ, н ослѣпоста оѣн едѣ въ невдѣніѣ ∴ н възва нсава с(ы)- на своего старѣншаго, н рете едѣ с(ы)не мои, от[ъ]вѣщавъ(ъ) нсавъ(ъ) к немѣ се азъ, 2 н рете же едѣ, се азъ[ъ] състарѣх са, н не вѣдѣ д(ь)нн сконганію моему, 3 н(ы)- нѣ оубо възди съсѣдъ твои тѣл же н лжкъ, нзиди на поле, н оубовн ди звѣрь, 4 н створи ди їдъ їакоже люблю, н принеси ди да їамъ, да бл(аго)с(ло)внтъ те д(оу)- ша моа прѣжде даже не оудрѣ, 5 ревека же слышавши г(ааго)лоуца ісаака къ с(ы)нѣ своему нсавъ, 1 нде нсавъ на поле лов[н]нн ловъ от(ь)- цѣ своему ∴ 6 рете же ревека къ іаковъ с(ы)- нѣ своему меншому, се азъ слысахъ[ъ] от(ь)ца твоег(о) къ нсавъ братъ твоему г(ааго)лоуца, 7 принеси ди звѣрннѣ, н створи ди їдъ, да їдше н бл(аго)с(ло)влю тд прѣд[ъ] б(о)гомъ прѣжде неже ли оудрѣ ∴ 8 н(ы)нѣ оубо послѣшан мене с(ы)не мои, їакоже ти азъ повелю . 9 шедъ въ овца понди от[ъ]</p>

⁵⁹ Овај паримејник је Виктор Иванович Григорович пронашао у Хиландару, па је и он, такође, на извештан начин био присутан међу Србима.

⁶⁰ Одломке из различитих споменика доносимо у складу са својим издавачким принципима, уједначено.

<p>овца прѣидѣ от[ъ] тждоу ÷:б̅: козанца мѣкѣка н добра ÷ н створи ѣ брашно оцоу твоелю ÷ ѣкоже люентъ ÷ 10 н внесешѣ оцоу твоелю ÷ н ѣстъ ÷ да б(аа)г(о)сло- внѣ та от[ъ]цѣ твои прежде даже не оудретъ ÷ 11 рече же нѣковъ къ ревецѣ м(а)т(е)ри свои ÷ есть нсавѣ братъ мои мѣжѣ космать ÷ азъ же есмѣ мѣжѣ(ъ) гладыкъ ÷ 12 еда когда одаже- тъ мѣ от[ъ]цѣ мои ÷ н бѣдѣ приа ннмѣ же нерадѣ ÷ н нанесѣ на са клатѣж а не бл(а)го- в(е)нне ÷ 13 рече же елюу м(а)ти ÷ на мнѣ клатѣ твоѣ чѣдо ÷ тъкмо послѣшан гл(а)са моего ÷ н шедъ принесѣ ми ÷ 14 шедъ же приа н принесе м(а)т(е)ри своеи ÷ н створи м(а)ти его брашна ÷ ѣкоже лю- бѣше от[ъ]цѣ его ÷ 15 н приедъшн ребека ризы нсавовѣ ÷ с(ы)на своего старѣшаго ÷ добрѣа ѣже бѣашѣ оу нежъ въ домѣ ÷ обелѣче нѣкова с(ы)на своего мѣнѣшаго ÷ 16 н кожница козѣшоу ѡбн мѣшци его ÷ н ѡ нагъхъ бѣа его ÷ 17 н дастъ брашна н хлѣбѣ аже створи ÷ въ рѣцѣ с(ы)ноу своелюу нѣкову ÷ /55а–55б/</p>	<p>· 9 н шедъ въ овъце · приведи ми от[ъ] тоудоу дыба козанца мѣкѣка н добра · н створѣ азъ брашно от[ъ]цоу твоелюу ꙗкоже люентъ · 10 н внесешн от[ъ]цоу твоелюу н ꙗстѣ · ꙗко да благос(о)внѣ те от[ъ]- цѣ твои прѣжде даже не оудретъ · 11 рече же ꙗкоже къ ревецѣ матери свои · естѣ н(·) (·)жѣ (·) не {м} (·) (·) къ · 12 (·) т(·) б(·) (·)м {ж} (·) (·) {нер} (·) нанесоу н {а} (·) {твоу {а н} е б(·) 13 рече же {е} (·) него · {н} (·) (·)тва т {в} (·) (·)до · токъ {ж} до послѣшан гл(а)с {а} моего · н шедъ принесн ми · 14 шедъ же приети · н принесе матери свои · н створи матри него брашна ꙗ- коже любѣше от[ъ]- цѣ его · 15 н н (sic) прине {м} (·) (·)его (·) до (·) (·) {ш} е (·) о · 16 {н} кожн (·) (·) {о}- з {бан} цѣу от (·) (·) {ц}- оу е (·) (·) {жѣ} вѣ не · го · 17 (·)ть брашна н хлѣбѣ ꙗже створи · въ рѣцѣ ꙗкову с(ы)- нѣ своелюу · /89а–90б/</p>	<p>твоелюу ꙗкоже люентъ. 10 н внесешн от[ъ]- цѣ твоелюу да ꙗстѣ. н бл(а)гос(ло)внѣ те от[ъ]- цѣ твои даже не оудретъ. 11 рече же ꙗковъ ревецѣ м(а)т(е)ры свои. естѣ братъ мои исавѣ, мѣжѣ космать. азъ же мѣжѣ(ъ) ладыкъ. 12 еда осе- жет мѣ от[ъ]цѣ мои. н бѣдѣ прѣдъ ными мѣ ꙗ- ко неродѣ. н принесе на се клѣтѣ а не бл(а)го- с(ло)веніе ~ . 13 рече же емѣ м(а)ти, на мнѣ кле(тва) твоѣ чѣдо. тѣмю послѣшанъ мене, н шедъ принесн ми. 14 н шедъ въ овъце принесе м(а)- т(е)рь свои. н створи матри емѣ ꙗстѣ. ꙗкоже любѣше от[ъ]цѣ его. 15 възе же ребека ризы добрыѣ нсавовѣ с(ы)на своего старѣншаго. иже бѣхъ ꙗ нѣе въ домѣ. н обелѣче с(ы)на своего мѣнѣшаго ꙗкова. 16 н козанца от[ъ] козанцѣ ѡбви емѣ рѣцѣ н мншце. 17 н дастъ емѣ ꙗстѣ н хлѣбн еже створи въ рѣцѣ ꙗковѣ с(ы)нѣ своелюу. /4б–5а/ </p>	<p>ннхъ два козанца юна, н добра н створи ады от[ъ]цѣ твоелюу, ꙗкоже люентъ. 10 н внесешн от[ъ]цѣ твоелюу н бѣдетѣ ꙗстѣ, н бл(а)гос(ло)внѣ та от[ъ]цѣ твои пре- жде даже не оудретъ[ъ] · 11 рече же ꙗковъ ревецѣ м(а)т(е)ри свои, братъ мои естѣ мѣжѣ космать, а азъ же мѣжѣ голь · 12 еда оышетѣ мѣ о(тѣ)- цѣ мои, н бѣдѣ прѣдъ ними ꙗко обиданъ, н принесе на са клѣтѣ а не бл(а)гос(ло)веніе · 13 рече же емѣ м(а)ти на мнѣ клѣтва твоѣ чѣдо, тѣмю послѣшанъ гласа моего, н шедъ[ъ] принесн ми · 14 н шедъ[ъ] же по аи принесе матири, н створи емѣ м(а)ти ады, ꙗкоже любѣше от[ъ]цѣ его · 15 въземши ж[е] же ребека ризы нсавѣа, с(ы)на своего старѣншаго красны, ꙗже бѣхъ оу не аи въ домѣ, н облече с(ы)на своего мѣнѣшаго ꙗкова, 16 н козанца козанцю ѡбви емѣ рѣцѣ · н нагое шна его · 17 н вда ады, н хлѣбѣ ꙗже створи, в рѣцѣ ꙗковѣ с(ы)на своего · /б/·</p>
---	--	---	--

Из прегледа се види да су, као што је и познато, текстови ГП и БП блиски међу собом. За нас је, стога, најважнија чињеница да су, са друге стране, КБ и ОБ такође блиски, истина у нешто мањој мери. На овом месту ћемо истаћи само крупније разлике међу упоређеним одломцима.

У прва два текста Исакова остарелост представља се предлошко-падежном конструкцијом (са глаголском именицом), док се у последња два користи глагол од исте основе: 27.1 по състаріані нсаковѣ ГП, по старѣнн нсаковѣ БП – ꙗко състарѣ се исаакъ КБ, ꙗко състарѣ са исаакъ ОБ. За Исакове очи се у ГП и БП каже да су изнемогле 'ослабиле' (нзнемогостѣ), а у ОБ и КБ да су ослепеле (ослѣпоста ОБ ~ ослепѣ КБ). Исак дозива сина Исава који му се одазива: у ГП (и БП?) глаголом рече (рече), а у КБ и ОБ глаголом одговорити (от[ъ]вѣщава КБ, от[ъ]вѣщава(ъ) ОБ). Исак очекује од сина да му донесе лов 'улов' у ГП и

БП (27.3, 7 лобѣ ГП, лобѣ БП), односно ЗВЕР 'дивљач' (27.3 звѣре КБ, звѣрь ОБ; 27.7 звѣрїѣ КБ ~ звѣрннѣ ОБ). Мати Ревека наговара Јакова да се представи као старији син који треба да добије очев благослов. Она тражи од њега да јој се повинује. У оба случаја користи се глагол у значењу 'заповедати', али су искоришћене различите основе (27.8 заповѣдаѡ ГП, заповѣдаю БП – велю КБ ~ повелю ОБ). Син се колеба јер може на себе 'навући' проклетство уместо благослова: глаголска основа је иста, али су префикси различити (на-/прн-: 27.12 нанесѡ ГП, нанесоу БП – прннесѡ КБ, ОБ). Мати тражи да је он, ипак, 'само' послуша (27.13 тѣкмо ГП, ток{ь}мо БП – тѣію КБ, тоію ОБ). Она га, потом, маскира у старијег брата, 'узевши', најпре, његове хаљине: опет су исте глаголске основе, а различити префикси, прн-/въз-: 27.15 прнѣмѡши ГП – въземши ОБ ~ възѣ КБ. Потом га облаже јареѣм 'кожицама': у ГП и БП употребљена је именица у значењу 'коже' уопште (с тим што је у де-минутиву), у споју са именицом која означава 'јаре', док је у преостала два рукописа дошло до семантичког нагомилавања унутар синтагме, тако што се и у средишту синтагме добија значење 'козије/јареѣ' (27.16 кожниѡма ГП, кожни(..) БП – козлнѡма ОБ ~ Козлнѡма КБ), а као падежни атрибут задржава се првобитна именица коз/ь/лицѡ у значењу 'јарета'.⁶¹

Исак, дакле, очекује да му син првенац зготови омиљено јело, након чега би требало да га благослови. Овде наступају највидљивији редакторски/преводилачки потези: у прва два споменика у начелу се користи именица брѡш/ь/но 'јело' (27. 7, 9, 14, 17), док се у друга два споменика употребљавају еквиваленти од другог корена (**ǣd-*), с тим што је у ОБ именица, а у КБ инфинитив (27. 4, 7, 9, 14 адѡ ОБ – ѡстн КБ); у једном случају у оба споменика употребљене су именице, али је у КБ подмлађено стање (27.17 адѡ ОБ – ѡстїѣ КБ). По изузетку и у прва два споменика је унета именица ѡдѡ, и то на првоме месту у низу (27.4 ѣдѡ ГП, ѡдѡ БП, адѡ ОБ – ѡстн КБ), што значи да се некадашњи редактор задржао на најупадљивијем месту, не удубљујући се даље у текст.

На неколико места лексичким решењима се усамила ОБ: 27.1 призѡ ГП, БП, КБ – възѡа ОБ; 27.11 гладѡкѡ ГП, (БП?), гладѡкѡ КБ – голѡ ОБ; 27.12 ѡсѡжетѡ ГП, ѡсѡжет КБ – ѡвыѡшетѡ ОБ (рус. обыскать 'претресати'); нерѡда ГП, {нер}{(..) БП, нерѡдѡ КБ – ѡвнѡднѡвѡ ОБ; 27.15 добѡрѡм ГБ, до(..) БП, добѡрыѣ КБ – краснѡ ОБ; 27.16 вѡмѡ ГП, вы{ѣ} БП – шнѡ ОБ – ѡ КБ. Архаичнија или можда конзервативнија од ових је само појава присвојних придева изведених суфиксом -ѡ, који су, такође, на посматраним местима усамљени: 27.15 нѡвоѡвѡ ГП, КБ ~ нѡвлѡ ОБ, 27.17 вѡ рѡцѡѣ ... нѣкѡвоу ГП, вѡ роуцѡѣ нѡкѡвоу БП, ОБ – в рѡцѡѣ ѡкѡвлѡ ОБ.

У нашем споменику запазили смо неколико одступања која се могу протумачити преписивачевим унутрашњим преслагањем и преосмишљавањем текста (да не кажемо грешкама) који је, иначе, истоветан у осталим

⁶¹ У КБ се, при том, ради или о грешци – испадању слога -на- у облику козлнѡма, какав је посведочен у ОБ, или, пак, о поимениченом придеву коз/ь/лнн [козљи] 'јареѣ'.

споменицима: 27.1 *очн емоу* ГП, БП, *очн емѡ* ОБ – *очнѡ* КБ; 27.13 *гл(а)са моего* ГП, ОБ, *гл(а)с{а}* моего БП – *мене* КБ; 27.14 (*шедѡ*) *же приа* и (*принесе м(а)т(е)ри своен*) ГП ~ *же приеть* и БП ~ *же пол* и ОБ – *въ овце* КБ. Занимљива је иновација *рожаньць* за *’лук’* (27.3 *лжкѡ* ГП, *лжкѡ* БП, *лжкѡ* ОБ – *рожаньць* КБ),⁶² поред непромењеног *тоуль* *’тоболац’* у свим изворима. Док се у првим споменицима ваљаност два јарета које Јаков треба да закоље за очев оброк исказује њиховом мекотом, *нежношћу* (они су *’мекани’*: 27.12 *макѡка* ГП, *мекѡка* БП), што је синонимно са њиховом младошћу у ОБ (јуна ОБ), у нашем споменику њихова врлина се види у *дебљини*, *угојености* (*тѡчна* КБ).

Упадљива, су међутим, и два особена облика које је задржао наш споменик у посматраном одломку: 1. лице јединине презентата атематског глагола *вѣдѣти* (27.2 *не вѣдѣ* ГП, {н}ε *вѣ(.)* БП, *не вѣдѣ* ОБ – *не вѣдѣ* КБ) и вокатив јединине -ѡ- основе именице *с(ы)нѡ* (27.1 *с(ы)нѡ* ГП, *с(ы)нѡ* ОБ – *с(ы)нѡ* КБ, 27.8 *с(ы)нѡ* ГП, *с(ы)нѡ* БП – *с(ы)нѡ* ОБ – *с(ы)нѡ* КБ).

*

Да бисмо нешто одређеније рекли о односу између КБ и ОБ изабрали смо Десет Божијих заповести које је Бог предао Мојсију на Синајској гори (2 Мојс). У основном тексту дајемо извод из КБ, а у напоменама крупније текстолошке разлике према ОБ. Нисмо скретали пажњу на другачији ред речи пошто би то захтевало више простора. – Одабрани сегмент пружиће нам опет, разуме се, као оглед, само ограничену представу о односу између ова два млађа старозаветна споменика.

2 Мојс 20 (КБ, 536–54а)

1 *вѡса ѡже г(лаго)ла г(оспод)ѡ б(ог)ѡ* *словеса сѡ* *снѡ* *рекѡ*: 2 *азѡ* *есмѡ* *г(оспод)ѡ* *б(ог)ѡ* *твон*. *изведи те* *от[ѡ]* *земле егѡптѡскѡе*, и *от[ѡ]* *домѡ* *работнаго*. 3 *да не сѡт^а* *бозн* *ннѡ* *тевѡ* *развѡ* *мене*. 4 *не сѡтвори* *себѡ* *кѡмнѡрѡ*. *ни вѡсего* *облѡчѡ*^а *еж[ѡ]* *на н(е)в(е)си* *горѡ* и *елнко* *на землѡ* *долѡ*.^б (*даље је испуштено*)^в 5 (*испуштен почетак*)^а *ни да послѡжнѡшн* *нм(ѡ)*. *азѡ* *во* *есмѡ* *г(оспод)ѡ* *б(ог)ѡ* *твон* *б(ог)ѡ* *нстиннѡ*.^б *и вѡздаѡ*^в *грѡхѡ* *от[ѡ]* *чеда*^г *на чеда*. *до третѡго* и *четвѡртаго* *рода*. *до ненавидѡщнх[ѡ]* *мене* 6 *творѡх*. *нж[ѡ]* *мѡстѡ* (sic)^а *вѡ* *тысѡщѡ* *любѡщѡнѡмѡ* *ме*. и *сѡнабдѡщѡнѡмѡ* *заповѡдѡн* *моѡ* 7 *да не приложнѡшн* *мене*^а (*ваљда* (н)мене) *г(оспод)а* *б(ог)а* *твоего* *кѡ* *сѡемѡх*.^б *не ѡчнстѡтѡ*^в *во* *г(оспод)ѡ* *прилагающаго* *нме* *его* *кѡ* *сѡетномѡх*.^г 8 *Помѡнѡ* *д(ѡ)нѡ* *сѡботнѡ* *ѡс(вѡ)щѡенѡ*^а 9 *шѡстѡ* *д(ѡ)* *ни да дѡлашн*. и *сѡтворишн* *#^а* *вѡса* *дѡла* *твоя*. 10 *и вѡ* *д(ѡ)нѡ* *седѡмы* *сѡбота*. *г(оспод)ѡ* *б(ог)ѡ* *твоемѡх* *да не сѡтворишн* *вѡсего* *дѡла* *вѡ* *д(ѡ)нѡ* *тѡ*.^а *ты* *ни*^б *с(ы)нооке* *твон* и *дѡщн* *твоя* и *рабѡ* *твон*, (*испуштене речи*)^в и *вољѡ* *твон* и *скотннѡ*^г *твое*, и *вѡсѡ* *скотѡ* *твон*. и *приходнѡнѡ*^д *твон* *нѡ* *ѡбнтаен* *ѡ* *тевѡ*. 11 (*испуштена реч*)^а *Вѡ* *шѡстѡ* *д(ѡ)нѡ* *сѡтвори* *б(ог)ѡ*^б *н(е)бо* и *землю* и *мооре* и *вѡса* *ѡже* *вѡ*^в *ннх[ѡ]*. и *почннѡх* *вѡ* *седѡн* *д(ѡ)нѡ* *сего* *радѡ* *бл(аго)с(ло)вѡ* *г(оспод)ѡ* *д(ѡ)нѡ* *седѡн* и *ѡсвѡтѡнѡ*.^г 12 *Уѡтѡ* *ѡ(т)ѡца* *своего*^а и *м(а)т(е)рѡ*

⁶² Уп. 4 Мојс 4.14 *рожанѡ* *чашѡ* 102а.

свою^б да ти добро^в вѣдѣть. и длъго пожнвешн^г на земли блазѣн. юж[е] г(оспод)ъ б(ог)ъ даеть теб(ѣ); 14 не любодѣн, 13 не хѣн, 15 не хкрадн. 16 не бѣдн лѣжн свѣдѣтель.^а на дрѣга своего свѣдѣнїа^б лѣжна 17 не помыслн.^а на женѣ дрѣга^б своего^в не помнслн.^г ни на домъ дрѣга^д своег(о)^б ни на село его. ни на раба его ни на рабнню его, ни на вол(ь) его ни на скотннх^с его. ни на вѣсакы^ж скотъ его. ни на вѣсе елнко дрѣга^з твоего ес(ть).^и 18 Бѣсн же людїе съматрахѣ. гл(а)са и (испуштена реч)^а езыка^б трѣбнаго, и гооры днлеще се.^в || и хбоаш(е) се въ снаю (треба вѣсн лю(дїе)^г сташе подал(е)ч^д 19 и рѣше Къ^а мовѣсею. г(лаго)лн ты къ намь.^б Я^в да не г(лаго)леть б(ог)ъ къ нам(ь) еда^г когда хмрем(ь). 20 р(е)ч(е) (испуштена реч)^а нм(ь) мовѣсн пѣвантѣ^б (испуштене речи)^в искѣшенїа бо радн прїнде къ нам(ь) б(ог)ъ. тако да боудеть страх[ь] его въ вас(ь) да не сѣгрѣшантѣ (sic). 21 стонахѣ же вѣсн людїе подале. мовѣсн же вѣннде въ мьглад ндѣже бѣше в(ог)ъ.^а 22 Р(е)ч(е) жь (sic)^а г(оспод)ъ къ мовѣсею. сѣ рѣци домъ и(здра)нлевѣхъ (sic)^б повѣсн^в с(ы)нонь и(здра)нлевомь. вѣстѣ^г тако съ н(е)в(е)се г(лаго)лахъ къ нам(ь). 23 ^а не сътворите самн себѣ бogy сребрѣнн, нн^б бogy златн. да^в не сътворите самн себѣ 24 трѣбннка^а от[ъ] земли.^б да сътворите мн трѣбѣх^в положнте на нем(ь). и^г вѣсасъ жнгаема^д и сп(а)сенїа ваша. и^б овце ваше и телце ваше въ^с вѣсаком(ь) мѣстѣ. ндеже наричѣтъ^ж нме мое тѣх и прїндѣтъ к тебѣ и бл(а)гословлю те. 25 Яще же трѣбннкъ (sic)^а от[ъ] каменїа сътворншн м(ь)нѣ.^б да не градншн^в сѣке^г его сѣчево^д во свое аще въздожншн (sic)^б на нь, то оскврѣнешн ег^о.^с 26 да не вѣсходншн на стоала трѣбннка^а моего тако да не явншн стр[а]данїа^б твоего^в на немь.

ОБ: 3. ^а не вѣдѣтъ; 4. ^а и всакого подобїа; ^б ннзх; ^в и елнко въ водахъ и подъ землею; 5. ^а да са не поклонншн нмь; ^б ревннкъ; ^в от[ъ]дал; ^г от(е)цъ; 6. ^а творан же м(н)л(о)сть; 7. ^а Не прїеман нденн; ^б вѣсе; ^в не оцѣстнт[ь]; ^г тѣне; 8. ^а (сва)тнтн его; 9. ^а в ннхъ; 10. ^а во нь; ^б н; ^в и раба твоа; ^г осла; ^д прншелецъ; ^е нема; 11. ^а зане; ^б г(оспод)ъ; ^в на; ^г ос(ва)тн его; 12. ^а твоего; ^б твою; ^в бл(а)го; ^г долголѣтенъ вѣдешн; 14. нема грешке у редоследу стихова; 16. ^а не послѣшествѣн; ^б свѣдѣтельства; 17. ^а Не пожелан; ^б искренего; ^в твоего; ^г не пожелан; ^д ближнего; ^б твоего; ^с осла; ^ж всего; ^з ближнего; ^и нема; 18. ^а свѣщъ; ^б и гласа; ^в горѣ хѣрашѣса; ^г всн людїе; ^д подалъ; 19. ^а нема предлога; ^б с намн; ^в нема; ^г да; 20. ^а же; ^б оуповантѣ; ^в не бонтеса; 21. ^а г(оспод)ъ; 22. ^а И рече; ^б иаковлю; ^в и възвѣстн; ^г вы видѣсте; 23. ^а да; ^б н; ^в нема; 24. ^а олѣтара; ^б сь земли; ^в н; ^г нема; ^д всесъжеженїа; ^б нема; ^с на; ^ж нарекъ; 25. ^а олѣтаръ; ^б мн; ^в гладншн; ^г сѣтнвоь; ^д сѣтнво; ^б възложншн; ^с н; 26. ^а олѣтара; ^б оскврѣненїа; ^в своего.

За неке разлике измеѣу нашег текста и ОБ могли бисмо претпоставити да представляю иновације у односу на ОБ:

20.5 истинны 'истинит, истински, прави' КБ (али: 5 Мојс 5.9 ревннкъ) – ревннкъ 'ревннтель' ОБ (грч. ζηλωτής). // 20.5 'који враѣа, отплаћује, одужује, узвраѣа' (грч. ἀποδίδους): въздае КБ (5 Мојс 5.9 от[ъ]дале) – от[ъ]дале ОБ. // 20.10 скотнны '(домаће) животиње', али очито да се односи на магарца, теглећу марву (грч. τὸ ὑποζυγίον σου) КБ – осла ОБ (оба у 5 Мојс 5.14: осьль КБ, осель ОБ), уз непромењено и одговарајуће вѣсь скотъ у оба (грч. πᾶν κτήνός). Исто је и у 20.17: скотннх – осла ОБ (грч. τοῦ ὑποζυγίου), али у 5 Мојс 5.21 теглећу марву у КБ представља 'конь' (!): конь КБ – осла ОБ. // 20.10 'дошляк' (грч.

ὁ προσήλυτος): приходник⁶³ КБ, реч није забележена у СС и SJS – пришелец⁶⁴ ОБ, као и у 5 Мојс 5.14: пришьлец⁶⁵ ОБ, пришелец⁶⁶ КБ. // 20.11 в(ог)ь КБ – г(оспод)ь ОБ (грч. κύριος), али у 20.21 код нас је првобитно в(ог)ь (грч. ὁ θεός) – иновација г(оспод)ь ОБ. // 20.12 прилог добро КБ – вл(а)го ОБ (грч. εἶς); види се да је новина у КБ и по томе што је у наставку стиха придев благы у примеру на землн блазѣн (грч. ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς); вл(а)го је у оба споменика у 5 Мојс 5.16. // 20.18 необично езика (трѣвнаго) КБ – гласа (трѣвнаго) ОБ (грч. τὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγος). // 20.24 трѣвника – олѣтара ОБ (грч. θυσιαστήριον), 20.25 трѣвнкъ (sic) – олѣтаръ (грч. θυσιαστήριον), 20.26 трѣвника – олѣтара ОБ (грч. τὸ θυσιαστήριόν μου).

Постоје примери и у ОБ за које можемо претпоставити да су млађи у односу на стање из КБ:

20.4 долѣ КБ (уп. 5 Мојс 5.8: долѣ КБ – долѣ ОБ) – низѣ ОБ.⁶³ // 20.7 вероватно је овде обухваћена стара дијалекатска разлика: не очнстит⁶⁴ КБ (уп. 5 Мојс 5.11 не очнстит⁶⁵ КБ, не очнститѣ⁶⁶ ОБ) – не оцѣстит[ь] ОБ.⁶⁴ // 20.12 можда је архаично у словенском духу (на месту сложенице) длѣго пожнвешн КБ (уп. 5 Мојс 5.16: многа лѣта вѣдешн КБ, ОБ) – долголѣтенъ вѣдешн ОБ (грч. μακροχρόνιος γέννη). // 20.16 вероватно архаично не вѣдн лѣжн свѣдѣтель КБ (грч. οὐ ψευδομαρτυρήσεις) – не послѣшествѣн ОБ; слично ОБ је у 5 Мојс 5.20 у оба споменика: нн послѣшан (’по/сведочи’) лѣже КБ – не послѣшествѣн ... лѣжн ОБ. // 20.17 не подмыслн. (на женѣ) КБ (уп. исто у 5 Мојс 5.21 ОБ) – не пожелан (жены) ОБ (грч. οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα). // 20.18 вероватно старије (гооры) днѣщѣе к КБ – (горѣ) кѣращѣса ОБ.⁶⁵ // 20.18 вероватно старије подал(е)те КБ (а још старије стсл. (нз)далте) – подалѣ ОБ (грч. μακρόθεν). // 20.25 стање из нашег рукописа са значењем ’правити, чинити, градити’ могло би бити старије, за разлику од предлошка руског споменика у којем се, можда случајним преосмишљавањем, али у границама задатог смисла, заменом слова /р/ : /л/ добио глагол гладити са значењем ’гладчати’: градншн КБ (грч. οὐκ οἰκοδομήσεις) – гладншн ОБ. То је довело до даљег померања у рускословенском тексту у складу са општим смислом датог места, те је употребљен инструментал јединице именице сѣтнво: гладншн сѣтнвоѣ. Код нас је употребљен партицип презента актива сѣке ’секући, режући; тако што сечеш, режеш’, опет на месту очекиваног партиципа претерита пасива у значењу ’(од) тесаног (камена)’ (грч. τμητοῦς). // 20.26 стр[а]данїа КБ, вероватно грешком уместо старијег стыдѣнїа из предлошка (уп. 3 Мојс 18.14 н стндѣнїе врата ω(т)ѣца своего да не ω(т)крьѣшн 856), јер је у грч. τὴν ἀσχημοσύνην, ’непристојност, срамота, оно што се не показује’, Даничић СЗ: ’голотиња’ – оскврѣненїа ’скрнављење, оскврнуће’ ОБ.

Неке разлике у овоме часу ипак не бисмо ближе одређивали:

20.4 ’слика, прилика, представа’: облнчїе КБ, само х1 у стсл. (СС: 394) – подовїе ОБ, х7 у стсл. (СС: 462); у 5 Мојс 5.8 у оба споменика налазимо једну

⁶³ Оба прилога су, иначе, засведочени у стсл.: долѣу х8 (СС: 193) – низѣу стсл. х5 (СС: 379).

⁶⁴ Оба глагола потврђена су у стсл., први х15 (СС: 438), други х45 (СС: 439).

⁶⁵ Учени лик у ОБ простире се на ограниченем ареалу, мада је та лексема посведочена и на стсл. нивоу.

словенску реч за исту грчку паралелу (ὁμοίωμα): *ωβραζα* КБ, *ωβραζα* ОБ. // 20.7 приложити КБ – приимати ОБ; исти однос је задржан у 5 Мојс 5.11. // 20.8 *ωσ(βε)ψατι* КБ – *σ(βα)ψити* ОБ. // 20.16 св[ѣ]дѣнїа КБ – свѣдѣтельства ОБ; оба постоје у стсл. // 20.19 да КБ – еда ОБ. // 20.22 повѣси КБ – и възвѣсти ОБ (грч. ἀναγγελεῖς); оба су заступљена у стсл. // 20.22 вѣсте КБ – видѣсте ОБ (грч. ἐωράκατε); оба су заступљена у стсл. // 20.24 вѣсасъжнгаема КБ – вѣсѣжеженїа ОБ.

Постоје случајеви када се, са извесним укрштањима, могу пратити лексичка и друга превирања у оба споменика:

20.17 *дрѣга х3* – искреного ... ближнего х2 ОБ (грч. τοῦ πλησίον ... τοῦ πλησίον ... τῷ πλησίον); у КБ је овде извршено уједначавање према 20.16, где се, иначе, подударају лексеме: *дрѣга* (грч. τοῦ πλησίον). У 5 Мојс 5.20 у оба споменика је ближнаго КБ, ближнаго ОБ, са неколиким разликама у 5 Мојс 5.21: (испуштен текст) ... ближнаго ... ближнаго(о) – подрѣга х2 ... ближнаго(о). // 20.12 *своего ... свою – твоего ... твою* О (грч. σου ... σου); тако и у 5 Мојс 5.16; 20.17: *своего х2 – твоего х2* ОБ; у 5 Мојс 5.20, међутим, појављује се (дијалекатско) *си* у КБ на месту *твоего* из ОБ; 20.26: *твоего – своего* ОБ.

У нашем рукопису на неколико места уочили смо грешке које нису увек само механичке природе, а понекад је реч о променама смисла потцелина:

20.5 *ωτ[ъ] чѣда на чѣда* КБ (исправно 5 Мојс 5.9: *ω(τ)χѣе на дѣти*) ум. *ωт(ε)цъ на чада* ОБ (грч. πατέρων ἐπὶ τέκνα). // 20.6 неразумевање предлошка, у коме вероватно скраћеница *мѣсть* није била добро написана, па стоји *твѣрѣ. нѣ мѣсть вѣтъгѣщѣ*, при чему је јасно, пре свега због положаја тачке, да је писар схватао глагол *творити* као део претходне целине: *до ненавидѣши[ъ] мене творѣ*. Остатак треба раставити на сегменте *нѣ[е] мѣсть вѣ тысѣщѣ*. Изгледа да је писар схватио *мѣсть* у смислу другог значења стсл. *мѣсть* 'заштита' (пре него 'освета', в. СС: 339). У ОБ је исправно: *творан же м(н)л(о)сть* О (грч. καὶ ποιῶν ἔλεος), а тако је, уосталом, и у Поновљеним заповестима у оба (5 Мојс 5.10). // 20.7 вероватно услед механичке грешке испуштено је *н-* на месту где су била написана два таква слова, једно до другог: *да не приложнши мене* – у ОБ је исправно: *Не приѣмши мнени* (грч. τὸ ὄνομα), а тако и у КБ у 5 Мојс 5.11: *да не приложнши мнени*. У наставку ове реченице (20.7) постоји још разлика: *къ сѣмѣ* КБ (грч. ἐπὶ ματαίῳ) – *вѣе* ОБ (стсл. *вѣоуе* 'беспотребно, узалуд'); у истом духу је и на крају стиха: *къ сѣтнѣмѣ* КБ (грч. ἐπὶ ματαίῳ) – *тѣне* ОБ (стсл. *тоуни*), с тим што је у ОБ можда иновација будући да већ у 5 Мојс 5.11 стоји: *къ сѣмѣ*. // 20.18 механичком грешком је испуштен крај речи због чега треба прерасподелити слова: *н ѣбоаш(е) се вѣ снѣу*, уместо *вѣси лю(дѣе)* из ОБ (грч. πᾶς ὁ λαός). // 20.20 преосмишљавање, вероватно је у непосредном предлошку било нејасно написано *пѣванте* КБ – *оупованте* ОБ (грч. θαρσεῖτε). // 20.22 грешка у писању скраћенице: (*домѣ*) *и(з)дра)нѣвѣ* – (*домѣ*) *и(а)ковѣ* ОБ (грч. τῷ οἴκῳ Ἰακώβ). // 20.24 *трѣбѣ* – *н* ОБ; заправо је овде преформулисан текст у складу са општим смислом: требало је да уследи тачка после низа *да сѣтворите ми*, као у ОБ, а затим да буде *н положите на нем(ъ)*. *вѣсасъжнгаема* итд. (грч. θύσετε ἐπ' αὐτοῦ τὰ ὀλοκαυτώματα). Уместо тога на позицији *вѣсасъжнгаема* и наша се *трѣба* зато што је у свести редактора

постојао израз сѣтворити тѣбѣ. Потом је додат везник и испред вѣсасѣжнѣаца да би се добио паралелни однос и ... н. // 20.25 грешка у писању: вѣзложншн КБ ум. вѣзложншн ОБ.

У КБ је повремено и испуштен текст: крај 20.4 и почетак 20.5, једна или више речи у 20.9, 20.10, 20.11, 20.18, 20.20. Стихови 13. и 14. заменили су своја места у КБ, али те грешке нема у 5 Мојс 5.17–18.

Заповести Божије су поновљене у 5 Мојс 5 (КБ, 1466–147а). Текст је, други пут, краћи и непотпунији, али у суштини следи првобитни из 2 Мојс 20. Разуме се, постоје извесне разлике међу њима, али оне нису знатније; нпр. 2 Мојс 20.8 Пѣдѣнн КБ, ОБ (грч. μνήσθητι) – 5 Мојс 5.12 сѣнабдн КБ, сѣнабднтѣ ОБ (грч. φύλαξαι).

Павел Јозеф Шафарик својевремено је изнео оцену у вези са нашим рукописом да његов „текст заостаје за острошким издањем и за другим значајним рукописима” (Шафарик 2004: бр. 56, стр. 135). Из наших примера јасно се види када се на посматраном одломку КБ и ОБ слажу а када се разликују. Видели смо да у КБ заиста има испуштања целих речи и неразумевања смисла, као и ситнијих механичких грешака. Наш рукопис, међутим, чува и неке старије наслаге и доноси извесне лексичке новине. Пошто није састављан са истим намерама (ОБ да би био умножаван штампом), али свакако ни са истом пажњом, наравно да, у одређеној мери, садржи пропусте и мањкавости, али он има, без сумње, занимљив текстолошки лик.

Текст Старога завета, као целине, у овоме рукопису не тече увек непомућено и несметано. Неки стихови су укрштени са другима, па је нарушен њихов смисао. Најозбиљнија су, ипак, потпуна преметања у тексту, па чак и испуштања неких делова текста. Верујемо да се у већини случајева ради о пометњи која је наступила у предлошку, на пример приликом преповезивања те књиге и случајне промене редоследа листова. Да је то тако, показује нам на неким местима погрешно низање текста из различитих целина на једној истој страници нашега рукописа.

За нас је овај рукопис свакако веома значајан због мале заступљености Старога завета у српском и уопште јужнословенском рукописном фонду. Тим пре ако се зна да од 24 позната јужнословенска рукописа који су настали до XVI века, само пет их је оваквог састава: Осмокњиже + Царства (Mathiesen 1983: 33). Један од њих, који се налазио у старој Народној библиотеци у Београду, бр. 459 (1558. г., 419. листова, српске редакције), изгорео је у немачком бомбардовању Београда 6. априла 1941. године (в. о њему Стојановић 1982 [1903]: бр. 25 (459), стр. 8).

*

Тек предстоје подробнија поређења овог рукописа са другим старозаветним кодексима и утврђивање порекла његових појединих дело-

ва. Овом приликом напомињемо да сравњење, на пример, Четири књиге царства из КБ са стотинак година старијим српскословенским преписом 'Тетравасилиона' из манастира Лепавина (бр. 48, данас Повијесни музеј Хрватске у Загребу, бр. 38) указује на неке истоветности, али и разлике. Даћемо само мање одломке довољне да се у начелу сагледају односи међу потцелинама.

Леп 48

КБ

1 Цар 2.1–2

<p>(1) Оутврѣди ср[ь]дце мое ѿ господн. Вѣзн(е)се се роогъ мон ѿ б(о)зѣ моеѣмъ разшириши(е) се зста моа на врагы мое. Вѣзв(е)селнх се ѿ сп(а)сени твоємъ. (2) Иако нѣс(тъ) с(ве)та иако г(оспод)ъ, и нѣс(тъ) праведна иако б(ог)ъ нашъ, и нѣс(тъ) с(ве)тъ развѣтевѣ 2б</p>	<p>(1) Оутврѣди с(е) ср[ь]дце мое ѿ г(оспод)н. вѣзн(е)се се роогъ мон о б(о)зѣ моеѣмъ. рашнише се зста моа на врагы мое. вѣзв(е)селнх[ь] се о сп(а)сени твоємъ: (2) Иако нѣс(тъ) с(ве)та иако г(оспод)ъ, и нѣс(тъ) праведна иако б(ог)ъ нашъ, и нѣс(тъ) с(ве)та развѣ теке 230а</p>
--	---

2 Цар 1.10–11

<p>(10) и приствпнх[ь] къ нмѣмъ, збнх[ь]. иако видѣх[ь] не бѣ емъ зже живота. Вѣзех[ь] вѣнцъ ц(а)р(ь)скы иже бѣ на главѣ емъ, и <u>окрнлѣ</u> иже бѣ на плещоу ѣмоу и принесох[ь] овоѣ само къ г(осподин)оу <u>сн</u>. (11) и се д(а)в(ы)дѣ ем се за рнзи свое, свврѣже є. и вѣсн моужіе иже съ нмѣмъ, свврѣгоше рнзы свое 37а</p>	<p>(10) и приствплъ къ нмѣмъ оубнх[ь] <u>н</u>, иако видѣхъ не бѣ емъ оуже живота. и вѣзех[ь] вѣнцъ ц(а)р(ь)скын иж[е] бѣ на главѣ емъ, и <u>плащѣ</u> иже бѣ на плещѣ емъ, и принесѣ <u>овоѣ</u> само къ г(о)с(подн)нѣ <u>своѣмъ</u>. (11) и се д(а)в(ы)дѣ ем се за рнзы свое свврѣже є. и всн моужіе иж(е) съ нмѣмъ свврѣгоше рнзы свое 265а</p>
--	--

3 Цар 1.1–2

<p>(1) И ц(а)рѣ д(а)в(ы)дѣ бѣ състарѣв се и <u>прѣш[ь]дѣ</u> зже д(ь)нн свое, и <u>одѣахъ</u> его рнзѣмъ многаѣм, и не <u>сгрѣвшѣ</u> се. (2) и <u>рѣше</u> отроци <u>емъ</u>, да <u>понщѣмъ</u> г(осподн)нѣ <u>своѣмъ</u> д(ѣ)в(н)цѣ юнѣ 177а</p>	<p>(1) И бѣ ц(а)рѣ д[а]в[ь]дѣ състарѣд се и <u>заматорѣлѣ</u> въ д(ь)нѣх[ь] свонх[ь]. и <u>облачаахъ</u> его <u>одѣанн</u> многаѣм и не <u>можашѣ</u> <u>сгрѣтн</u> с(е). (2) и <u>рекоше</u> отроци <u>его</u>, да <u>вѣзыскана</u> <u>бѣдет(ь)</u> г(оспод)ѣ <u>нѣ</u> <u>нашемъ</u> ц(а)рѣ д(ѣ)ва отроковнѣ 293б</p>
--	---

И без подробније анализе, уз подвлачење крупнијих разлика, види се да су текстови 1 и 2 Цар (веома) блиски међу собом (тек различито окрнлѣ Леп 48 – плащѣ КБ) – можда је у питању исти превод. Дубље разлике су веома уочљиве у 3 Цар (формулације: прѣш[ь]дѣ зже д(ь)нн свое Леп 48 – заматорѣлѣ въ д(ь)нѣх[ь] свонх[ь] КБ; лексика: одѣахъ Леп 48 – облачаахъ КБ, рнзѣм Леп 48 – одѣанн КБ, да понщѣмъ Леп 48 – да вѣзыскана бѣдет(ь) КБ, г(осподн)нѣ своѣмъ Леп 48 – г(оспод)ѣ нѣ нашемъ ц(а)рѣ КБ, д(ѣ)в(н)цѣ юнѣ Леп 48 – д(ѣ)ва отроковнѣ КБ).⁶⁶

⁶⁶ 4 Цар овом приликом нисмо узимали у обзир зато што је нема на микрофилму у Народној библиотеци Србије (А 1942). Снимљено је само 188 кадрова, мада рукопис има 267 листова.

*

Крушедолска Библија је представљала један од најозбиљнијих преписивачких захвата у последњим деценијама XVI века. На њој је радило више писара и у њој смо поред основне српске редакције старословенског језика издвојили и мање или веће делове који су писани бугарском редакцијом. Било би занимљиво утврдити везе између сремских манастира у којима се неговао српскословенски језик ресавског правописа и других писарских радионица у којима се употребљавао Јефтимијев правопис са јусовима, можда у Влашкој.⁶⁷ Тим пре што се зна за веома ране везе српског Крушедола са влашким културним средиштима. Занимљиво је да у деловима текста које смо поредили са Леп 48, и где постоји очигледна текстуална подударност, тамо где су код нас понегде употребљени јусови, њима нема ни трага у старијем српскословенском рукопису из Лепавине: на пример ѡста ѡ 230a – ѡста ѡ 2б, по~~м~~о~~л~~а с~~а~~ 230a – по~~м~~(~~о~~)~~л~~ю с~~е~~ 3a, з~~е~~м~~л~~а 230a – з~~е~~м~~л~~ю 3б, м~~ѡ~~ж~~ь~~ м~~ѡ~~ж~~ь~~к~~ь~~н 231a – мо~~у~~ж~~ь~~ мо~~у~~ж~~ь~~к~~ь~~н 4б, па и посредно као траг мешања у партиципу ж~~р~~ѡн 230б – ж~~р~~ѡн 4a. Очито је да су на КБ, поред наших људи, радили у мањој мери и писари страног порекла који су непосредно прилагођавали српскословенску материју своје правописном и језичком осећању. У једном часу остали су само они, али и у томе делу смо видели српске црте. Ваља, међутим, оставити отвореном и могућност да је инојезичних елемената било већ у предлошку с којег је сачињаван наш препис. Утврђивање порекла појединих књига овог зборника помогло би у решавању овога питања.

У Српској деспотовини почетком XV века нарасло је интересовање за старозаветне књиге. Четвороцарствене књиге, тј. Четири књиге царства преведене су на српскословенски језик 1416. године, а у Одеској државној научној библиотеци (бр. 6) чува се најстарији и потпуни препис овог превода (Трифуновић 1990: 378). Сличности између КБ и одговарајућих места у непотпуном препису из Повијесног музеја Хрватске (Леп 38) говоре нам о томе да је то занимање задржано и у каснијем времену турског ропства.

Из приближно истога времена са КБ у Крушедолској збирци је и чувена Крушедолска Палеја, сада у Музеју СПЦ, бр. 42 (в. Сперански 1892). Манастир Крушедол је већ од свога подизања, почетком XVI века, постао важно средиште Срба насељених северно од Саве. Изгледа нам да није случајно то што су се управо у овом манастиру налазила наведена два сродна и важна старозаветна споменика позније српскословенске писмености.

⁶⁷ На могуће везе овог рукописа са влашким писменошћу скренула нам је пажњу госпођа Биљана Јовановић-Стипчевић, дугогодишњи сарадник Археографског одељења НБС.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Алексеев 1999: А. А. Алексеев, *Текстология славянской Библии*, С.-Петербург: Российская академия наук, Институт русской литературы (Пушкинский дом), 1999.
- Белић 2006: *Историја српскохрватског језика. Речи са деκлинацијом*, књ. II, св. 1, предавања др Александра Белића, [у:] *Изабрана дела Александра Белића*, т. IV, Историја српског језика. Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са конјугацијом, приредио А. Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006 [пренето друго издање из 1962].
- Богдановић 1980: Д. Богдановић, *Историја српске књижевности*, Коло LXXIII, књ. 487, Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
- Богдановић 1982: Д. Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Јужославији (XI–XVII века)*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа САНУ, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982.
- Бошковић 1978: Р. Бошковић, „Српскохрватско когѣпъ”, *Одабрани чланици и расправе*, Посебни радови ЦАНУ, књ. 1, Титоград 1978, 399–407 [1975].
БП: *Београдски ѧаримејник*, в. Јовановић-Стипчевић 2005.
- ГП: *Григоровичев ѧаримејник*, в. Рибарова/Хауптова 1998.
- Грч.: *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart 1935 [преснимљено издање, без године].
- Даничић СЗ: *Библија или Светио ѧисмо Сѧарога и Новога завјѧа*, превео Стари завјѧт Ђура Даничић, Нови завјѧт превео Вук Стеф. Караѧић, Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1991.
- Евсѣевъ 1897: И. Евсѣевъ, „О церковно-славянскомъ переводе Ветхаго Завѧта”, *Христианское чтение*, СПб. 1897, № 6, 893–914 [електронско издање: Архив журнала „Христианское чтение” СПбПДА, Санкт-Петербург 2009, на сајту: www.spbda.ru].
- Жуковская 1976: П. Л. Жуковская, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва: АН СССР, Институт русского языка, 1976.
- Ивић 2001: П. Ивић, *Дијалектѧологија српскохрватског језика. Увод у шѧокавско наречје*, приредио Д. Петровић, Целокупна дела П. Ивића, књ. II, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001 [преснимљено друго издање из 1985].
- Јовановић-Стипчевић 1997: Б. Јовановић-Стипчевић, „О рукописном наслеђу лесновско-кратовске области у првој половини XVI века”, *Археѧграфски ѧрилози*, 19, Београд 1997, 109–134.
- Јовановић-Стипчевић 2005: Б. Јовановић-Стипчевић, *Београдски ѧаримејник. Почетѧак XIII века. Тексти са кришѧичким аѧарѧом*, Београд: Народна библиотека Србије, 2005.
- Куљбакин 1925: Ст. М. Куљбакин, *Палеѧграфска и језичка исѧиѧивања о Мирослављевом јеванђељу*, Посебна издања СКА, књ. LI, Философски и филолошки списи, књ. 13, Сремски Карловци 1925.
- Mathiesen 1983: R. Mathiesen, ”Handlist of Manuscripts Containing Church Slavonic

- Translations from the Old Testament”, *Polata knjigopisnaja*, 7, Nijmegen, March 1983, 3–48.
- Мирковић 1965: *Православна литурџика или наука о боџослужењу Православне источно цркве*, први, опћи део, по литурџици др. В. Митрофановића и др. Т. Тарнавског, за српске православне богословије израдио презвитер др. Л. Мирковић, професор у Карловачкој богословији, Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 1965 [преснимљено издање из 1918].
- Мошин 1955: V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I. dio, Opis rukopisa, Zagreb: JAZU, 1955.
- Недельковић 1964: „Непознати писац, Житије Методијево”, превела Олга Недельковић, [у:] *Климентий Охридски, Константинин Преславски и нејознатији њисци, Ђурило и Методије. Житија, службе, канони, ѡхвале*, приредио Ђ. Трифуновић, превели И. Грицкат, О. Недельковић и Ђ. Трифуновић, Београд: Српска књижевна задруга, 1964.
- ОБ: *Библіа срѣчь книгъ Вѣтхаго и Новаго завѣта по языку словенску*, [Острожская Библия], Москва – Ленинград 1988 [фототипическое переиздание текста с издания 1581 года осуществлено под наблюдением И. В. Дергачевой].
- Рибарова/Хауптова 1998: З. Рибарова, З. Хауптова, *Гриџоровичев ѡримејник. Тексти со кријички аѡпари*, Скопје: МАНУ, 1998.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52, Praha: AVČR, Slovanský Ústav, 1958–1997.
- Сперански 1892: М. Н. Сперански, „Историска Палеја, њени преводи и редакције у старој словенској књижевности”, *Сѡменик СКА*, XVI, у Београду 1892.
- СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Славянский институт АНЧР, Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994.
- Стандардизација 2009: *Стандардизација старословенскоѡ ѡриличкоѡ ѡисма и њѡгова реѡистѡрација у Уникоду*, зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. октобра 2007. године, уредници Г. Јовановић, Ј. Грковић-Мејѡор, З. Костић, В. Савић, Научни скупови САНУ, књ. СХХV, Одељење језика и књижевности, књ. 20, Београд 2009.
- Станојевић/Глумац 1932: *Св. ѡисмо у нашим старим сѡменицима*, издали Ст. Станојевић и др Д. Глумац, Посебна издања СКА, књ. LXXXIX, Друштвени и историски списи, књ. 39, Београд 1932.
- Стојановић 1982 [1903]: *Каталоѡ Народне библиотеке у Беоѡраду*, IV, Рукописи и старе штампане књиге, саставио Љуб. Стојановић, у Београду 1903, Фототипска издања, књ. 3, Београд: САНУ, НБС, МС, 1982.
- Трифунѡвић 1990: Ђ. Трифунѡвић, *Азбучник срѡских средњовековних књижевних ѡјѡмова*, друго, допуњено издање, Београд: Нолит, 1990.
- Чурчић 1994: Л. Чурчић, „Видови и огранци раног словенског штампарства”, *Пејѡ векова срѡскоѡ цѡтамѡарсѡва 1494–1994. Разѡдобље срѡкословенске цѡтамѡмѡе XV–XVII в.*, приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, Београд: САНУ, МС, НБС, 1994, 9–24.
- Шафарик 2004: П. Ј. Шафарик, *Истѡрија срѡске књижевности*, с немачког превеле М. Д. Стефановић, М. Мразовић, Београд – Нови Сад: Завод за уѡбенике

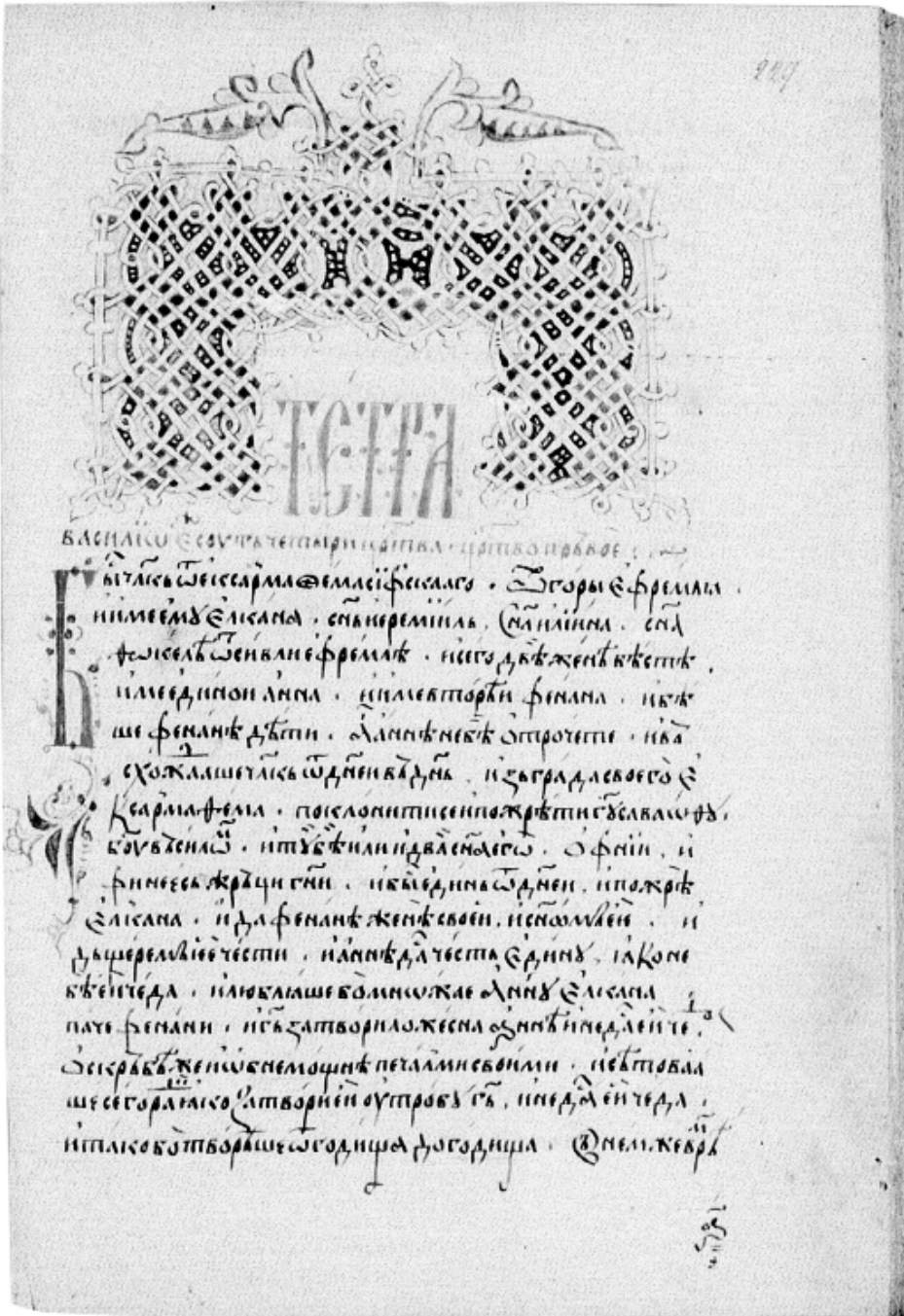
и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2004 [Geschichte der serbischen Literatur 1865].

Viktor Savić

A RARE SERBIAN OLD TESTAMENT MANUSCRIPT
THE KRUŠEDOL BIBLE

S u m m a r y

The Krušedol Bible was copied in the third quarter of the 16th century. Apart from Serbian Church Slavonic, the manuscript demonstrates vernacular and Bulgarian Church Slavonic elements. The manuscript is the work of several scribes and it stands out as one of the most serious Serbian scribal undertakings of the time. The Krušedol Bible is among the rare South Slavic monuments consisting of an Octateuch and a Tetrabasilion, and is the only miscellany of this kind now kept in the former Yugoslav parts. Only this monument deserved to be tentatively entered as a 'Bible' in Bogdanović's *Inventory of Cyrillic Manuscripts in Yugoslavia (11th-17th Centuries)*. The text of the Krušedol Bible naturally differs from the Paroimiarion and parallelly exhibits certain similarities to the more complete Old Testament monuments preserved from the later times.

37

сьє мѣ вьспоаснаніѣ крѣпости . и не вѣше та мѣ вь
 прѣбесѣтѣ крѣпости . и не вѣше нѣмѣ сѣ рахѣ нѣ .
 и вѣше прѣрѣшѣтѣ лѣтѣ крѣпости . и вѣсло ж не мѣ
 сла . и вѣшрѣшѣтѣ грѣхѣ погребеніе . и по лѣжн
 тѣ лѣтѣ вѣ грѣхѣ своѣ . и не стѣ сѣ сестрѣ сѣго лю
 дѣ . и сѣ мѣ нѣ мѣ и жѣ по нѣ . рѣтѣ крѣпости своѣ глѣ
 ище оумрѣжѣтѣ погребеніе мѣ вѣ грѣхѣ сѣ мѣ жѣ .
 и рѣжѣнтіє сѣ вѣжѣтѣ погребеніє мѣ вѣ . прѣкѣ стѣ сѣго
 положитѣ мѣ . дѣ вѣ хрѣнтіє сѣ стѣ мѣ вѣ крѣпости нѣ
 сѣго вѣ мѣ . и крѣпости прѣ крѣпости . и крѣпости вѣ сѣ мѣ гнѣ мѣ .
 салтаріи вѣ вѣ нѣнѣ . и до мѣ вѣ вѣ мѣ нѣ и жѣ вѣ сѣ мѣ
 рѣн . по гѣ мѣ сѣ не вѣ вѣ рѣтѣ нѣ рово мѣ сѣ мѣ вѣ мѣ жѣ . и
 рѣ вѣ рѣтѣ нѣ сѣ вѣ рѣтѣ нѣ стѣ сѣ дѣ нѣ мѣ лю дѣ и . іє рѣ жѣ
 крѣпости крѣпости мѣ сѣ нѣ . іє рѣ жѣ вѣ рѣ шѣ нѣ крѣпости
 крѣпости рѣ нѣ вѣ вѣ сѣ мѣ . и вѣ глѣ сѣ вѣ рѣтѣ рѣ крѣпости
 вѣ до мѣ іє рѣ v мѣ нѣ . и на іє стрѣ вѣ рѣ жѣ нѣ . и на
 іє сѣ рѣ вѣ нѣ іє шѣ нѣ сѣ мѣ . іє рѣ вѣ мѣ сѣ нѣ сѣ о лѣ
 мѣ мѣ . іє рѣ вѣ мѣ сѣ вѣ сѣ рѣ нѣ іє сѣ мѣ . мѣ лѣ тѣ . іє рѣ вѣ
 мѣ жѣ рѣ шѣ вѣ . іє рѣ вѣ іє рѣ мѣ вѣ грѣ дѣ нѣ жѣ нѣ зѣ рѣ гѣ
 вѣ нѣ мѣ мѣ лѣ жѣ нѣ нѣ сѣ вѣ сѣ вѣ сѣ вѣ крѣпости сѣго крѣпости
 на іє мѣ . іє рѣ крѣпости нѣго іє на іє мѣ нѣ крѣпости нѣ
 іє стѣ вѣ рѣ іє v мѣ мѣ крѣпости вѣ рѣ крѣпости . іє вѣ рѣ вѣ мѣ
 вѣ вѣ сѣ іє іє сѣ стѣ вѣ рѣ нѣ іє сѣ нѣ . іє вѣ rѣ вѣ нѣ іє жѣ
 сѣ rѣ вѣ шѣ лѣ x . іє вѣ rѣ шѣ sѣ vѣ іє сѣ m . іє vѣ rѣ
 sѣ vѣ mѣ rѣ sѣ mѣ . іє vѣ vѣ sѣ vѣ mѣ vѣ іє sѣ rѣ . іє по
 kрѣпости мѣ rѣ kрѣпости сѣ mѣ . іє vѣ rѣ sѣ nѣ іє sѣ vѣ
 mѣ . іє sѣ тѣ вѣ рѣ nѣ iє vѣ vѣ mѣ rѣ sѣ mѣ iє vѣ sѣ
 жѣ nѣ іє vѣ rѣ жѣ sѣ vѣ mѣ iє sѣ vѣ mѣ vѣ .

